

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDĚM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY.

SOCIÁLNÍ PRÁCE S PACHATELI TRESTNÝCH ČINŮ

Lenka Kujevská

PODPORA TERCIÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ
STUDENTŮ SE SPECIFICKÝMI
VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI
NA OSTRAVSKÉ UNIVERZITĚ V OSTRAVĚ

CZ.1.07/2.2.00/29.0006

OSTRAVA, LEDEN 2014

Studijní opora je jedním z výstupu projektu ESF OP VK.

Číslo Prioritní osy:	7.2
Oblast podpory:	7.2.2 – Vysokoškolské vzdělávání
Příjemce:	Ostravská univerzita v Ostravě
Název projektu:	Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě
Registrační číslo projektu:	CZ.1.07/2.2.00/29.0006
Délka realizace:	6.2.2012 – 31.1.2015
Řešitel:	PhDr. Mgr. Martin Kaleja, Ph.D.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Název: Sociální práce s pachateli trestných činů
Autor: Lenka Kujevská

Studijní opora k inovovanému předmětu: *Sociální práce s pachateli trestných činů (ISPPT, 2SPPT)*

Jazyková korektura nebyla provedena, za jazykovou stránku odpovídá autor.

Recenzent: *doc. PhDr. Vratislava Černíková, CSc.*
Policejní akademie ČR v Praze, Lhotecká 559//7, 143 01 Praha 4
Katedra kriminologie

© Lenka Kujevská
© Ostravská univerzita v Ostravě
ISBN 978-80-7464-541-9

Průvodka dokumentem Sociální práce s pachateli trestných činů:
nadpisy dvou úrovní (pomocí stylů Nadpis 1–2), před nimi je znak #
na začátku dokumentu je automatický obsah (#Obsah)
obrázky vynechány,
vyznačení řezu písma vloženo mezi znaky \$...\$

Lenka Kujevská

Sociální práce s pachateli trestných činů

**Studijní opora projektu Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými
vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě**

Ostrava, březen 2014

ISBN

#OBSAH:

#Úvod.....	4
#1 Důvody pro práci s pachateli trestných činů	5
#1.1 Pachatelé jako riziková skupina	5
#1.2 Proč s pachateli pracovat?	5
#2 Osobnost pachatelů	7
#2.1 Psychické zvláštnosti pachatelů trestných činů.....	7
#2.2 Typy osobností pachatelů	8
#2.3 Vzorce iracionálního myšlení.....	9
#3 Vězeňství	10
#3.1 Vězeňství a jeho základní charakteristiky	11
#3.2 Penitenciární péče.....	11
#3.3 Prizonizace	13
#4 Zacházení s vězněnými osobami	16
#4.1 Individuální a diferencovaný přístup v zacházení.....	16
#4.2 Program zacházení.....	17
#4.3 Aktivity programu zacházení	18
#5 Penitenciární sociální práce.....	20
#5.1 Penitenciární sociální práce v historickém kontextu	20
#5.2 Soudobá penitenciární práce.....	21
#5.3 Úkoly sociálního pracovníka na úseku výkonu trestu odnětí svobody	23
#5.4 Úkoly sociálního pracovníka na úseku výkonu vazby	24
#6 Specializované zacházení s vězněnými osobami	27
#6.1 Specializovaná oddělení	27
#6.2 Speciálně výchovné aktivity programu zacházení	28
#6.3 Standardizované programy	29
#7 Specifické činnosti penitenciárního sociálního pracovníka.....	32
#7.1 Vedení skupinových aktivit.....	32
#7.2 Vybrané standardizované programy.....	33
#7.3 Vybrané aktivity specializovaného zacházení.....	34
#8 Kontinuální sociální práce.....	36
#8.1 Postpenitenciární péče	36
#8.2 Kontinuální sociální práce	38
#9 Probační a mediace	42
#9.1 Probační a mediální služba jako součást restorativní justice.....	42
#10 Práce s pachateli v rámci probační a mediální služby	44

#10.1 Postupy Probační a mediační služby	44
#10.2 Vybrané probační činnosti.....	45

#Úvod

Předkládaná studijní opora je určena především studentům Fakulty sociálních studií, kteří absolvují předmět Sociální práce s pachateli trestných činů. Tento předmět je na Fakultě sociálních studií vyučován od akademického roku 2011/2012 a „nahradil“ předmět Sociální práce ve vězeňství, vyučovaný na tehdejší Zdravotně sociální fakultě od akademického roku 2002/2003. Předmět Sociální práce s pachateli trestných činů má dvě části: Sociální práce ve vězeňství a Sociální práce v rámci Probační a mediační služby.

Cílem textu je seznámit čtenáře s podstatnými skutečnostmi, které se týkají práce s pachateli trestné činnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že pachatelé trestné činnosti tvoří cílovou skupinu, se kterou se sociální pracovníci nedostávají do kontaktu příliš často a vzhledem k určité „tajemnosti“, která především oblast vězeňství obestírá, seznamuje text také s obecnějšími principy práce s pachateli.

V první kapitole se tedy dovídáme, zda je vůbec důležité s pachateli pracovat a dojdeme-li ke kladnému stanovisku, pak se ptáme po možných způsobech zacházení.

Druhá kapitola nabízí vhled do osobností pachatelů. Dovídáme se, zda a jaké rozdíly mezi delikventní a nedelikventní populací existují s důrazem na odlišnosti pachatelů mezi sebou navzájem. Kapitola seznamuje čtenáře s pěti základními typy osobností, přičemž za nejrizikovější je považována psychopatická osobnost. Kapitola je zařazena především vzhledem ke specifikům, které ve svém myšlení, prožívání a chování pachatelé vykazují. Kapitola třetí pojednává obecně o vězeňství, kdy se čtenář dozví o fungování Vězeňské služby, o tom, jaké funkce obecně plní trest a podstatná část je věnována jevu zvanému prizonizace, s jehož důsledky se pak pachatelé, ale také sociální pracovníci potýkají.

Kapitola číslo čtyři nabízí přehled způsobů zacházení s odsouzenými ve výkonu trestu, popisuje, co je program zacházení a jaké aktivity odsouzeným nabízí.

Jako praktičtěji uchopená se zřejmě bude jevit jedna ze stěžejních kapitol textu a to kapitola pátá, která nabízí přehled úkolů a činností, které zabezpečují sociální pracovníci na úseku výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody. Na tomto místě chci předeslat, že zásadní část je věnována práci s odsouzenými, tak jako v předchozí kapitole výkonu trestu odnětí svobody. Je tomu tak především vzhledem k určitému obsahovému limitu předmětu Sociální práce s pachateli trestných činů, ale také vzhledem ke skutečnosti, že současná průměrná délka vazebního stíhání je zhruba 3 měsíce, což je vzhledem k délce ukládaných trestů odnětí svobody relativně krátká doba.

Šestá kapitola pak vysvětluje specializované zacházení s odsouzenými, které se výrazně liší od zacházení standardního. Je zde uveden přehled specializovaných oddělení, vysvětleno je zacházení z hlediska standardizovaných programů a vybraných speciálně výchovných aktivit. V kapitole následující pak můžeme poznat, jak na uvedených způsobech zacházení participuje sociální pracovník.

O tom, jak se penitenciární sociální pracovník podílí na postpenitenciární péči a na kontinuální sociální práce pojednává kapitola osm. Kromě sociálního pracovníka věznice nebo vazební věznice je zde pozornost věnována také sociálním kurátorům a kurátorům pro mládež. O pracovnících Probační a mediační služby, kteří do systému kontinuální sociální práce také patří, je pak pojednáno v posledních dvou kapitolách textu.

Devátá kapitola nabízí teoretické pojednání o restorativní justici, jejich principech a o Probační a mediační službě, jejíž činnosti jsou pak podrobněji vysvětleny v poslední, desáté kapitole.

Text tak čtenářům nabízí pohled na pachatele trestné činnosti jako klienty sociálních pracovníků různých organizací. V textu jsou pak jako klienti označováni také obvinění ve

výkonu vazby a odsouzení ve výkonu trestu odnětí svobody. Evidentně je nejvíce prostoru věnováno pachatelům, kteří vykonávají nepodmíněný trest odnětí svobody. Tato skupina se mi jeví z hlediska odborného zacházení jako nejrizikovější, často „nejproblémovější“ a také nejpotřebnější co se pozornosti, zacházení, péče a také jisté míry kontroly týče.

Teoretické poznatky jsou téměř v každé kapitole doplněny o příklady z praxe, nejčastěji o kazuistiku reálných pachatelů, se kterými jsem dosud během své téměř patnáctileté praxe sociální pracovnice a terapeutky ve věznicích v Karviné a Heřmanicích pracovala.

Čtenáři by měli před započítím studia textu ovládat alespoň základní znalosti z oblasti sociální patologie, k osvojení teoretickým poznatků ze studijní opory, přednášek a cvičení je ale postačující jistá míra osobního zaujetí pro studium zvoleného oboru a vybraného předmětu.

\$Po prostudování textu budete znát:\$ důvody pro zacházení s pachateli, základní charakteristiky osobností pachatelů, principy zacházení s odsouzenými v podmínkách českého vězeňství, činnosti a úkoly penitenciárních sociálních pracovníků, způsoby specializovaného zacházení s odsouzenými, specifické činnosti sociálních pracovníků při práci s odsouzenými, fungování systému kontinuální sociální práce, principy fungování Probační a mediální služby, vybrané probační činnosti

\$Získáte:\$ schopnost vymezit pojmy: trest, pachatel trestné činnosti, vězeňství, zacházení s odsouzenými, penitenciární sociální práce, postpenitenciární péče, probace a mediace, vzhled do problematiky zacházení s pachateli trestné činnosti jako odborné činnosti, schopnost orientovat se v rizicích a potřebách pachatelů trestné činnosti, schopnost zaujmout postoj k nabízeným variantám způsobů práce s pachateli, zprostředkované zkušenosti s praktickým výkonem práce penitenciárního sociálního pracovníka

#1 Důvody pro práci s pachateli trestných činů

\$V této kapitole se dozvíte:\$ zda s pachateli trestné činnosti pracovat a jak

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit důvody pro práci s pachateli trestných činů, objasnit, proč jsou pachatelé rizikovou skupinou, charakterizovat některé postoje veřejnosti a odborné veřejnosti

\$Klíčová slova kapitoly:\$ pachatel trestní činnosti, zacházení s pachateli, terapie

#1.1 Pachatelé jako riziková skupina

„Trestané osoby jsou z hlediska bezpečnosti nejrizikovější sociální skupinou v naší společnosti (Justová, 2009, str. 59).“ Heretik (Justová, 2009) zdůrazňuje, že společnost má stále tendenci odsouzené spíše trestat, než jim pomáhat. To však není východisko, neboť „ani zatčený či uvězněný pachatel nepřestává být člověkem a členem občanské společnosti, který z důvodů své sociální izolace trpí, a to bez ohledu na skutečnost, že sám dříve jinému člověku způsobil větší či menší újmu. Z tohoto aspektu se uvěznění neliší od jiných osob strádajících z důvodu choroby nebo bídy a zaslouhují si účinnou spoluúčasť společnosti“. (Voňková, Chalupová, 1992, str. 9)

#1.2 Proč s pachateli pracovat?

Důvody pro zacházení s pachateli trestné činnosti se intenzivně zabývá např. švýcarský psychiatr Frank Urbaniok. Jeho jméno je v české penologii a penitenciaristice spojováno především se vznikem programu GREPP, který je určen pro pachatele jedné z nejzávažnějších forem trestné činnosti, s trestnou činností páchanou na dětech. Tito pachatelé představují jednu z nejrizikovějších a nejproblémovějších skupin co do nebezpečnosti, ale také co do zacházení s nimi. Zpravidla nepřiznávají nebo jen částečně přiznávají svou vinu na spáchané trestné činnosti a tomu také odpovídá jejich nastavení na práci: nebývají schopni sebenáhledu a vcítění do obětí či poškozených.

Nejedná se ale jen o tyto rizikové pachatele v rolích vězňů, nýbrž o pachatele obecně. Tedy také o ty, kteří jsou dosud v postavení obviněného, kteří jsou již z výkonu trestu propuštěni nebo byli odsouzeni k trestu nespojenému s odnětím svobody.

Pachatel je „jiný“ než normální člověk. Vzniká určitá odtažitost od pachatelů, od jejich činností. Můžeme si představit, že pachatelé jsou jiní, nějak cizí, dokonce i nemocní. Zdá se, jakoby pocházeli z jiného světa. Sice se nás jejich činy nějakým způsobem dotýkají, ale skutečně společného s námi mají jen málo. Vzniká jakýsi začarovaný kruh, kdy „pachatel je nemocný, protože udělá něco takového a něco takového udělá, protože je nemocný“, který může být do jisté míry uklidňující. Takto uklidňující např. Můžou být představy o tom, že pachatelé sexuálně motivovaných trestných činů jsou „cizí pedofilové“. Pravdou ale je, že více než dvě třetiny pachatelů, kteří zneužili děti, byli známí nebo rodinní příslušníci těchto dětí. Odpověď na otázku proč s pachateli zacházet je smysluplný proces i přes určitou skepsi veřejnosti, která by pravděpodobně přivítala jednoduché a pohodlné odpovědi. (Urbaniok, 2003, str.14) Terapie pachatelů nic nepřinese, tak jako tak znovu zrecidivují. Proč dělat něco pro pachatele, není lepší vynaložit peníze pro oběti? Terapeuti hledají různé důvody, proč ospravedlnit hrůzné činy pachatelů. Těžké dětství není přece žádný důvod pro páchaní trestné činnosti. To jsou jen vybrané výroky, se kterými by pravděpodobně určitá část společnosti souhlasila. Více než 99 procent pachatelů bude někdy propuštěno. Velkým předpokladem je, aby odsouzený z výkonu trestu odnětí svobody nevyšel ještě nebezpečnější, než do něj nastoupil. To samo o sobě není samozřejmé. Věznice je místem, na kterém se pachatel může stát opravdu „kriminálním“. Cílem uvěznění pak také musí být toto riziko co nejvíce minimalizovat. U většiny uvězněných nejde o to, zda budou propuštěni po roce, dvou či pěti, ale o to, jak (v jakém stavu) věznicí opustí. Věda mluví jasně: terapeutizovaní pachatelé recidivují méně často než neterapeutizovaní. Proto je optimální terapie recidivujících pachatelů stručně a jasně otázkou rozumu. (Urbaniok, 2003)

Urbaniok ve své knize používá termínu terapie, který je ale možno použít také ve smyslu zacházení. V soudobé penologii a penitenciaristice již není příliš užíváno pojmů resocializace a náprava, častěji se používá termínu zacházení. Obsahem zacházení pak samotná terapie či léčba samozřejmě je, jde ale také o zacházení ve smyslu vzdělávání pachatelů a jejich účasti na nejrůznějších programech, často sociálně psychologicky orientovaných.

Šhrnutí kapitoly Pachatelé trestné činnosti představují sociální skupinu, která je riziková pro společnost i pro „sebe sama“. Společnost si klade otázku, zda s pachateli pracovat, odborná veřejnost se zabývá důvody pro zacházení s pachateli a typy intervencí.

Příklad: Vážená paní! Tímto dopisem si vás dovoluji pozdravit a moc poděkovat za pěkný dopis od vás, který mne moc potěšil, teď je právě středa a já přijel z práce až v půl sedmé. Dělam u jednoho pána, opravuji mu chalupu, je tam krásně, ale tady ty vedra, včera jsem v práci vypil pět litrů limonády. Ten pán mne ani nechtěl přijmout, nevěřil mi. Ale stále ho překvapuji, nejvíce jsem ho dostal, když zjistil, že nepiju. Tím jsem tady překvapil hodně moc lidí.

Největší radost ze mne má máma se synkem. Akorát ten ožralý bratr, to je hroznej debil, stále ožralej, naší mámě stále volají policajti...

Jinak jsem měl problémy, kam docházet na to ambulantní léčení. A nakonec jsem začal docházet, je to opravdu v pořádku a hlavně díky vám. Vy jste mně tenkrát opravdu zachránila život, protože já to chtěl opravdu zabalit a ne jednou.

Teď mně je opravdu o hodně lépe, s tou blbou, ale střízlivou hlavou opravdu začínám se stavět na nohy.

Tímto dopisem vám ještě jednou moc děkuji i všem ostatním a všechny moc pozdravuji. Byl bych hodně rád, kdybyste se mně, prosím, ještě ozvala, ozvali! Děkuji moc s pozdravem...

Uvedený dopis propuštěného odsouzeného může demonstrovat více skutečností, jednou z nich může být úspěšnost v absolvované protialkoholní léčbě ve výkonu trestu odnětí svobody. Dopis byl do věznice zaslán několik měsíců po propuštění z výkonu trestu, samozřejmě tedy k recidivě jednak abúzu alkoholu a jednak páchaní trestné činnosti může dojít kdykoliv později, nicméně do současné doby (jeden rok) není bývalý odsouzený ve výkonu trestu ani výkonu

vazby a občas se zaměstnancům věznice ozývá. Podobných zpětných vazeb nemají odborní zaměstnanci, kteří pracují s pachateli trestných činů mnoho. Především ti, kteří pracují s vězněnými pachateli, se často o jejich úspěších nedozví. Nicméně i podobný dopis dovede ukázat, že práce s pachateli je opodstatněná a jistým způsobem nenahraditelná.

\$Úkoly k textu:\$ Vyhledejte a vysvětlete v kapitole vyskytující se pojmy: penologie, penitenciaristika, recidiva.

\$Citovaná a doporučená literatura\$

JUSTOVÁ, M. *\$Zem, ktorá nemá svoje nebo: Sociálna práca s trestanými osobami\$*. Bratislava: SOFA, 2009

URBANIOK, F. *\$Was sind das für Menschen - was können wir tun\$*, Bern: Zytglogge, 2003

VOŇKOVÁ, J., CHALUPOVÁ, J. *\$Sociální práce s pachateli\$*. Praha: Leges, 1992

#2 Osobnost pachatelů

\$V této kapitole se dozvíte:\$ jaké jsou psychické zvláštnosti pachatelů trestných činů, jak se od sebe pachatelé odlišují a jaké jsou iracionální vzorce myšlení recidivistů

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit, zda se od sebe liší delikventní a nedelikventní populace v kontextu psychologie osobnosti, objasnit charakteristiky jednotlivých typů osobnosti, charakterizovat myšlení recidivistů z pohledu iracionálních vzorců

\$Klíčová slova kapitoly:\$ osobnost pachatele, typy osobností, vzorce iracionálního myšlení

#2.1 Psychické zvláštnosti pachatelů trestných činů

Psychologie v souvislosti s osobností pachatele řeší dvě otázky. 1. Jaké duševní pochody a vlastnosti uvozují a udržují v chodu trestnou činnost? 2. Vyznačují se pachatelé trestné činnosti určitými psychickými zvláštnostmi, které je odlišují od nedelikventní populace?

Uvedené otázky zjednodušeně představují dva přístupy ke studiu osobnosti pachatele. První přístup je označován jako dynamický, druhý jako strukturální. Strukturální přístup se ptá, zda se pachatelé po psychické stránce zásadně liší od většiny respektující právní normy. Krajní polohu vyjadřuje na jedné straně koncepce C. Lombrosa, který tvrdil, že existují rozdíly mezi nekriminální populací a tzv. rozeným zločincem. Na druhé straně je to současná koncepce labelingu, která tvrdí, že pachatel se liší pouze tím, že jeho jednání je formálně označeno jako kriminální. (Čírtková, 1998)

Nepodařilo se zjistit nápadné změny struktury a dynamiky osobnosti, které by byly typické pouze pro osobnost pachatele. Např. agresivita se vyskytuje i u nepachatelů a i u některých vrahů nemusí být osobnost posunuta ve směru zvýšené agresivity, ale např. zvýšené impulzivitu. Údajné kriminogenní vlastnosti (chladnokrevnost, egocentričnost, necitlivost) jsou rozptýleny v celé populaci a mohou být dokonce předpokladem úspěšné profesionální kariéry. Navíc existuje tzv. putativní kriminalita – připravenost *\$slušných\$* lidí dopustit se kriminálního jednání za předpokladu, že nebude odhaleno a stíháno. Existenci typických psychických charakteristik, které by jedince předurčovaly ke kriminálnímu vývoji, se prokázat nepodařilo. Existují výzkumy, které potvrzují pravděpodobnost střetu se zákonem při kombinaci určitých vlastností. Jsou tak vysvětlovány případy tzv. *\$černých ovcí rodiny\$*. Nejsou nalezeny žádné vnější rizikové vlivy, k rizikovým osobnostním předpokladům patří: snížená úzkostnost, zvýšená impulsivnost a nezávislost na odměně. Riziková je přitom právě tato trojkombinace, pouze dvě z uvedených vlastností riziko nepřináší. (Čírtková, 1998)

Psychologické zkoumání pachatelů se zaměřuje na popis osobnosti pachatelů a jejich vnitřní diferenciaci do určitých typů. Není tedy kladena otázka, jak se liší pachatel od nekriminální osobnosti, ale jak a čím se liší pachatelé mezi sebou navzájem. Typologie osobnosti pachatelů slouží jako nástroj poznávání osobnosti konkrétního pachatele a současně jako vodítko např. při korektivních opatřeních v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Některé typologie vychází z tělesné konstituce a předpokládají její souvislost s duševním založením a s určitým

kriminálním jednáním (Kretschmer), některé pracují s minimálním počtem psychických charakteristik (Eyseneck).

#2.2 Typy osobností pachatelů

Čírtková uvádí typologii, která pracuje s celou osobností a uvažuje i psychopatologická hlediska – neuroticismus, psychopatii, poruchy inteligence. Tato obecná typologie rozlišuje pět základních typů osobností pachatele: socializovaný, neurotický, psychopatický, mentálně nedostačivý a psychotický. (Čírtková, 1998)

\$Socializovaný typ\$ nejlépe charakterizuje přívlástek normální. Vyjadřuje totiž důležitou okolnost, že myšlenkové pochody a dynamika prožívání jsou srozumitelné, fungují primární i sekundární potřeby, svědomí je utvořené a reakcí na spáchaný skutek je lítost, smutek, obavy o další životní cestu, očekávání reakce okolí apod. Spáchaný čin má spíše epizodický charakter, jeho motivaci lze pochopit (situační tlaky, nedbalostní pozadí, nezřetelné zákonné důsledky jednání). Socializovaný typ lze snadno rozpoznat. Kontakt s takovýmto pachatelem lze navázat snadno, oslovují jej např. apelace na morální hlediska a citové vazby k blízkým lidem, stimulace kladných vlastností (tyto apelační prvky u jiných typů selhávají). (Čírtková, 1998)

\$Osobnost neurotického typu\$ je nápadná tím, že se v ní vyskytují neurotické poruchy (zvýšená úzkostnost, depresivní ladění, hysterické reakce). Kriminální jednání této osobnosti je důsledkem nevyřešených emocionálních konfliktů nejčastěji v rodině. Neurotický pachatel je převážně mladistvého nebo mladého věku, kriminální jednání může být protestem proti rodině, ani ne proti společnosti. Neurotický typ bývá označován také jako emočně narušený nebo nestabilní jedinec. Pro páchaní trestné činnosti je typické amatérské provedení, zanechání zřetelných stop, neúčelový charakter jednání /krade, aniž by odcizené věci potřeboval). Při jednání s tímto typem pachatelů se zdůrazňuje pozitivní atmosféra a jednoznačná komunikace. Většina těchto osob disponuje fungujícím svědomím. Proto je možné odvolávat se na morální hodnoty a normy a apelovat na kladné stránky osobnosti. (Čírtková, 1998)

\$U pachatele psychopatického typu\$ se předpokládá značný podíl osobnosti na kriminálním jednání. Situační faktory naopak ustupují do pozadí. Jde o jedince projevující se svéráznými, nápadnými a zvláštními způsoby chování a prožívání. Psychopatie se odborně označuje jako relativně trvalá porucha osobnosti. Míní se tím, že některé vlastnosti chybí (např. vymizení vyšších citů) nebo jsou příliš intenzivní (např. vystupňovaná agresivita). Jednání s psychopaty je obtížné i v běžných životních situacích, tím více pak v situacích uplatňování práva. Selhávají postupy kladné stimulace, apelace na morální hodnoty, pocity viny a svědomí. Zaváhání, nedůraznost a nedůslednost při zacházení s tímto typem pachatelů umí využít ke svému vlastnímu prospěchu. Psychopaté bývají problematičtí v roli vězňů, vydírají personál sebepoškozováním, prosazují se na úkor ostatních vězňů. Psychopatie je trvalou osobnostní odchylkou, jejíž úprava vyžaduje speciální a dlouhodobé působení. Může dojít k určité nápravě, kdy si psychopat natrénuje přiměřené chování v určitých situacích. Ve stresové situaci, na kterou není připraven, se znovu objeví původní vzorce chování. Proto výkon trestu odnětí svobody zpravidla nemůže ovlivnit tento typ pachatele v pozitivním smyslu. (Čírtková, 1998)

\$Mentálně nedostačivý typ\$ pachatele se vyznačuje nízkou inteligencí. Tomu odpovídá i trestná činnost. Nebývá promyšlená, je jednoduchá a přímočará. Často se vyskytuje násilná trestná činnost, sexuální delikty, při skupinové trestné činnosti je tento pachatel vykonavatelem nápadů druhých. Rozpoznat pachatele tohoto typu není těžké. Nízká intelektová vybavenost je zřetelná ve způsobu vyjadřování. Při jednání existuje riziko sugestibility, tzn. pachatel je ovlivnitelný, až nekriticky může přejímat názory druhých. (Čírtková, 1998)

\$Pachatel psychotického typu\$ je ten, který v době spáchání trestného činu trpí některou z forem psychózy. Většinou se jedná o násilné trestné činy, které jsou nápadné svou brutalitou a bizarností. Motivace bývá nepochopitelná, zvrácená. Pokud je prokázáno, že jde o psychotického pachatele, je shledán nepřičetným a je exkulován. (Čírtková, 1998)

#2.3 Vzorce iracionálního myšlení

Typickými znaky pro kriminální chování jsou: bezodkladné uspokojování potřeb jedince, nazývané také jako nezdrženlivost, egocentričnost – subjektivní chápání morálních a právních norem a impulzivita – chování jednotlivce bez rozmyslu. (Čírtková, 1998)

Walters a White (in Netík, 1997) formulovali následujících 8 vzorců iracionálního myšlení, které je typické pro recidivisty. Tyto vzorce zdůrazňují iracionální prvky v uvažování recidivistů, působení silných obranných mechanismů a emoční ovlivnění. Toto recidivistům znemožňuje přiměřeně hodnotit situaci a poučit se ze zkušeností. Jedná se o zmírňování, odblokování, oprávnění, orientace na moc, sentimentalita, superoptimismus, kognitivní indolence a diskontinuitu.

\$Zmírňování\$ je systém racionalizací, které umožňují negovat odpovědnost za vlastní činy např. přesun viny na oběť, vězeň se snaží vyvinut ze své odpovědnosti za to, co spáchal, minimalizuje závažnost svých trestných činů (soudní rozhodnutí jsou zkreslená, policisté i soudci jsou úplatní apod.) Zmírňování je zvláštní případ racionalizace, která patří mezi ochranné mechanismy, čímž se recidivisté snaží vypadat před ostatními lepší, nevinní nebo alespoň ne zcela vinní, snaží se vylepšit si své image. V rámci zmírňování může docházet ještě k dalším typům obranných mechanismů jako např. projekce – kdy vězeň obviňuje policisty z krádeže, připodobňuje druhé lidi sobě; regrese – trucování, odmítání komunikace s orgány činnými v trestním řízení; represe – určitý úsek svého života se snaží vytěsnit; introjekce – bere na sebe starosti a povinnosti jiných vězňů.

\$Odblokování\$ je technika, která umožňuje překonat odstrašující působení sankce např. užitím drog, alkoholu, popř. i vulgární verbální projev. Recidivisté se naučili během svého kriminálního života blokovat (vyřadit z činnosti) odstrašující mechanismy (strach, úzkost, rozumovou úvahu), které běžného člověka chrání před konáním trestných činů. Každý si sám rozhodne, zda blokování použije nebo ne, každý má vždy možnost volby, recidivisté však z množství různých variant vybírají zločin.

\$Oprávnění\$, že svět je tu právě pro něj – pocit privilegovanosti, tzn. vzít si cokoli od kohokoliv a kdykoliv. Recidivisté nabývají přesvědčení, že okolní svět je tady pouze pro ně samotné, pro jejich radost a prospěch, recidivista se považuje za zvláštní osobnost, která neumí respektovat společenské normy a požadavky.

\$Orientace na moc znamená\$, že jedinec vidí svět zjednodušeně a dělí ho na slabé a silné, recidivista je orientován na ovládnutí druhých a na pocit moci, má pocit, že pokud neprojeví sílu, bude brán jako slabý a zranitelný. Potřeba moci se nemusí vždy projevovat fyzickou silou k ostatním, ale může dojít k přesunu chování do samolibosti, nápadného oblékání atd.

\$Sentimentalitou\$ se označuje povrchní emocionální vztah k něčemu či k někomu, což vězňům umožňuje zachovat si pozitivní sebeobraz např. ve vězení pečují o zvířata. Vězeň se snaží oklamat sám sebe, aby uvěřil, že je dobrý. Sentimentalitu vězňové vyjadřují během věznění nejen k sobě, ale také ke svým dětem, manželkám, družkám, rodičům, ale po propuštění zpravidla toto rychle opadá.

\$Superoptimismus\$ je přesvědčení, že po spáchání trestného činu nemůže být v žádném případě chycen a potrestán. Je si jistý, že může dělat cokoli a vždy tím bude mít úspěch, věří ve svou nezranitelnost, nepřemožitelnost.

\$Kognitivní indolence\$ se projevuje se znučeností, intelektuální leností a to vede k vyhledávání vnější stimulace.

\$Diskontinuitou\$ chápeme neschopnost udržet zaměření jedince a ten je pak snadno rozptýlitelný změnou vnějších podmínek. Před propuštěním z vězení vězeň chce a je

presvědčen, že již nebude páchat trestnou činnost, ale po propuštění podlehe svodům prostředí a je opět tam, kde byl.

\$Shrnutí kapitoly\$ Psychologie řeší v současné době otázku, jak se od sebe navzájem liší osobnostní typy pachatelů. Jedna z typologií rozlišuje typ: socializovaný, neurotický, mentálně nedostačivý, psychopatický a psychotický. Kapitola uvádí osm vzorců iracionálního myšlení, které je typické pro recidivisty. Tyto vzorce zdůrazňují iracionální prvky v jejich uvažování.

\$Příklad:\$ Zde uvádím doslovné znění textu, který byl vypracován v roce 2001 ve Věznici Rýnovice dr. Jánem Slávikem: „Jak se nenechat chytit do „pastí“ našich klientů“.

Text zařazuji především vzhledem ke skutečnosti, že manipulativní chování je typické pro psychopatické osobnosti. Tito jsou mezi pachateli trestných činů jednoznačně nejčastěji se vyskytující typ osobnosti a při zacházení s nimi mají mít pracovníci z penitenciární i postpenitenciární oblasti co nejvíce poznatků, jak pracovat účinně a jak se vyhnout konfliktním situacím.

POZOR, KDYŽ:

1. cítím, že se musím obhajovat.
2. když mne chválí („vy jste ten nejlepší velitel, vychovatel, doktor...“)
3. když se objeví negativní srovnání („vy jste ten nejhorší vychovatel a znám jich už dost...“)
4. když uvěřím, že říká pravdu a nemůže mi lhát
5. mám strach z manipulace (nebát se, ale vědět o tom!!!)
6. začínám být fascinován tím, co vypráví (o svém životě,...)
7. začne zastrašovat a vyhrožovat (přímo i nepřímo; „já mám známé“...)
8. když cítím, že mne manipuluje do situace, abych mu něco dokazoval
9. začne svalování viny, obviňování („vy máte vědět, co s tím, jste odborník, tak dělejte...“)
10. je souhlas následován námitkou – hra „Ano, ale...“ - je totiž nekonečná““
11. zaslechnete, že - „on o vás říkal, že jste...“ . Je to „kalení vody“ vnášející do řad zaměstnanců rozkol!!! Okamžitě požádat o supervizní situace.
12. se objeví přehánění – např. o schopnostech či neschopnostech - „vraťte diplom“
13. dochází k opakovaným suicidálním demonstracím či opakovaným „ohleduplným“ sebepoškozováním (jasný tlak na spoluodpovědnost, vydírání).
14. cítíte nástup sympatie (nesympatie) vůči klientovi! Okamžitě požádejte o supervizi (tj. sdělit skutečnost a nechat ji posoudit někým nezainteresovaným, nejlépe v kolektivu). Je nutné zachovávat neutrální postoje, jinak jsme v pasti!

Je otázkou, nakolik je možné a vhodné tyto rady akceptovat a zakomponovat do práce, zcela jistě má většina z nich opodstatnění a práci s psychopatickými osobnostmi může usnadnit tím, že je zapotřebí individuálně posoudit, co je a není účinné a co je a není nutné.

\$Úkoly k textu:\$ Vyberte typ osobnosti, který je podle vašeho názoru v kontextu zacházení s pachateli rizikový, a který „snadný“. Zreflektujte uvedený příklad z praxe.

\$Otázky k zamyšlení:\$ Lze se vyhnout manipulativnímu jednání ze strany pachatelů? Svou odpověď odůvodněte. Disponujete nápady, jak pracovat s psychopatickými osobnostmi?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

ČÍRTKOVÁ, L. *\$Kriminální psychologie.\$* Praha: Eurounion, 1998

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *\$Psychologie v právu.\$* Praha: C.H.Beck, 1997

#3 Vězeňství

\$V této kapitole se dozvíte:\$ co je charakteristické pro české vězeňství, jakou roli by měl mít uložený trest tak, aby plni svůj účel, co je to penitenciární práce a proč je rizikový proces prizonizace.

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit zhruba principy fungování vězeňské služby, objasnit, jaké funkce má trest, charakterizovat proces prizonizace

\$Klíčová slova kapitoly:\$ vězeňství, výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody, trest, funkce

trestu, odsouzený, obviněný, prizonizace

#3.1 Vězeňství a jeho základní charakteristiky

Vězeňství je specifické odvětví trestního a vykonávacího práva. Vyjadřuje institucionalizovanou činnost státu, zaměřenou na zadržování pachatelů trestné činnosti za účelem trestního řízení, jejich dočasnou izolaci od společnosti spojenou s nápravou nebo na jejich trvalou izolaci od společnosti. (Netík, Netíková, Hájek, 1997) Sochůrek (2007) také zmiňuje úlohu vězeňství ve vztahu k odsouzeným a definuje jej jako sociální službu pro osoby, které se dostaly do rozporu s trestním právem.

České vězeňství je součástí státní moci a opírá se o trestní právo hmotné a procesní. Slouží převážně k uspokojení potřeby organizovaného uspořádání společnosti, ochrany občana a zajištění spravedlnosti, funkce vězeňství je spatřována ve zpravidla dočasné izolaci pachatele, kdy je na něj současně výchovně působeno tak, aby mohl být společensky reintegrovan. Účinné vězení má představovat takovou hrozbu, aby se mu člověk snažil vyhnout a pro bývalého vězně má znamenat takové ponaučení, aby se do něj už nevrátil. (Voňková, Chalupová, 1992)

Stav vězeňství je měřítkem vyspělosti dané společnosti. Povaha vězeňství a vězeňského systému se odvíjí od představ společnosti o zacházení s pachatelem, od její filozofie trestu, trestní politiky. Do značné míry je odrazem pojetí lidských práv, úcty k člověku a jeho osobnosti. (Netík, Netíková, Hájek, 1997) Moderní vězeňství se vyznačuje snahou o humánní zacházení s každým jedincem, i kdyby to byl pachatel nejzávažnějších trestných činů. Princip humanizace vychází z Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, která byla sjednána v New Yorku roku 1984. (Hála, 2005)

Do 31. 12. 2009 platil zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, kde bylo v § 23 psáno, že „účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působil výchovně i na ostatní členy společnosti“. V novém trestním zákoně (zákon č. 40/2009 Sb.), platném od 1. 1. 2010, účel trestu uveden není.

Pokud jde o základní funkci trestu, nejsou autoři zcela jednotní. Černíková a Makariusová (1997) jako základní funkci trestu zmiňuje jeho výchovné působení. Hála (2005) rozlišuje funkci vyrovnávací a funkci regulativní. Vyrovnávací funkce slouží oběti trestného činu jako kompenzace újmy způsobené pachatelem. Z pohledu pachatele jde o vyrovnání se s pocitem viny, obzvláště je-li pachatel uvězněn a má prostor a čas ke zpytování svědomí. Regulativní funkce podle Hály (2005, str. 42) zdůrazňuje „cíl chránit společnost před zločinem“. Tuto funkci lze naplňovat třemi způsoby, a sice izolací pachatele (tj. jeho umístění do věznice), odstrašením potencionálních pachatelů a konečně změnou chování viníka. Změna chování by měla nastat využitím času, který odsouzený tráví ve výkonu trestu odnětí svobody k potlačení nežádoucího a rozvíjení žádoucího chování.

„Vězeňství je chápáno jako systém sociálních služeb, orientovaný na změnu chování vězňů v žádoucím směru, která je předpokladem pro reintegraci do společnosti.“ (Černíková, Makariusová, 1997, str. 31)

Vězeňství je součástí sociálního systému zacházení s kriminální populací, protože v oblasti penitenciálního působení vytváří podmínky pro obnovení těch vlastností, sociálních dovedností a hodnot vězňů, které mohou být základní podstatou jeho integrace do společnosti po propuštění z výkonu trestu. Toto již vyplývá z formulovaného účelu trestu, kterým je příprava jedince na život na svobodě jako občana, který bude schopný žít řádný život v souladu se společenskými normami. (Černíková, Makariusová, 1997)

#3.2 Penitenciární péče

Penitenciární péče je v České republice zajišťována Vězeňskou službou České republiky, která zajišťuje výkon vazby, výkon zabezpečovací detence a výkon trestu odnětí svobody.

Vězeňskou službu řídí generální ředitel, který odpovídá ministrovi spravedlnosti za její činnost. (Zákon č. 555/1992 Sb.)

Trest odnětí svobody se vykonává ve věznicích nebo ve zvláštním oddělení vazební věznice. Věznice zajišťují, aby trest odnětí svobody byl vykonán přesně v souladu se Zákonem o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb. a Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti Sb. kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

Trest odnětí svobody se ukládá nejvýše na 20 let, soud však může za spáchání trestného činu uložit také výjimečný trest a to nad dvacet až do třiceti let a trest doživotí. Trest odnětí svobody se vykonává ve věznicích diferenciovaně dle rozhodnutí soudů a to ve věznicích s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou. (Zákon č. 40/2009) V České republice je 36 věznic, ve kterých bylo k datu 30.11.2013 16 667 vězněných osob, z toho 2382 obviněných ve výkonu vazby a 14250 odsouzených ve výkonu trestu, 35 bylo chovanců v detenčních ústavech (www.vscr.cz).

Ve vazebních věznicích nebo ve zvláštních odděleních věznice je vykonáván výkon vazby, který je upraven v Zákoně o výkonu vazby č. 293/1993 Sb.. Samotný trest odnětí svobody je vykonáván ve věznicích nebo ve zvláštním oddělení vazební věznice a je upraven v zákoně č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody. (Zákon č. 293/1993 Sb., Zákon č. 169/1999 Sb.)

Hlavní zásadou výkonu vazby je, že dokud není osobě pravomocným odsuzujícím rozsudkem vyslovena vina, nelze na tuto osobu ve výkonu vazby hledět jako by byla vinna. Člověk, který se nachází ve výkonu vazby, je obviněný a v průběhu vazby nesmí být ponižována jeho lidská důstojnost a tento nesmí být podrobován nátlaku a to jak psychickému tak ani fyzickému. Již v průběhu výkonu vazby je s obviněným pracováno na jeho nápravě a dle zákona o výkonu vazby je mu věznice povinna nabídnout možnost účasti na preventivně výchovných, vzdělávacích, zájmových a sportovních programech. (Zákon č. 293/1993 Sb.)

V případě pravomocného odsouzení obviněného je tento odsouzen k trestu a v případě, že se jedná o trest odnětí svobody, je tento přemístěn z výkonu vazby do výkonu trestu tzn. z vazební věznice do věznice. Z obviněného jedince se takto stane jedinec odsouzený, který stráví určitý čas, který mu vytyčil soud, ve vězení. Při výkonu trestu odnětí svobody musí být respektována důstojnost odsouzeného, dále pak musí být omezovány škodlivé účinky zbavení svobody, avšak nesmí tím být ohrožena ochrana společnosti. V průběhu výkonu trestu musí být jednáno s odsouzeným tak, aby bylo zachováno jeho zdraví, dále pak je potřeba podporovat takové dovednosti a postoje, které mu pomohou k bezproblémovému návratu zpět do společnosti a žít v souladu se zákonem. (Zákon č. 169/1999 Sb.) V Zákoně o výkonu trestu odnětí svobody jsou vymezena práva a povinnosti odsouzených. Chování pracovníků Vězeňské služby je vymezeno zákonem č. 555/1992 Sb. České národní rady o Vězeňské a justiční strážní, kde jsou vymezeny povinnosti a oprávnění pracovníků.

Trest odnětí svobody se vykonává diferenciovaně ve věznicích 4 typů. Jedná se o věznici s dohledem, věznici s dozorem, věznici s ostrahou a věznici se zvýšenou ostrahou. (Zákon č. 40/2009 Sb.) Tyto jednotlivé typy věznice se od sebe liší způsobem střežení a zajištěním bezpečnosti. O tom, do kterého typu věznice bude odsouzený zařazen, rozhoduje soud. (Zákon č. 169/1999 Sb.)

Trest by měl být citelný, jistý a měl by následovat co nejrychleji po spáchaném činu.

Především děledebější tresty mohou ztrácet uvedené přívlastky, mohou postrádat negativní náboj, který je nahrazován adaptací. Pak si odsouzený nepřipouští vinu a deleguje ji na druhé osoby, případně na společnost. Vězeň pak často „neprožívá trest negativně, jelikož jeho nazírání trestu je významně odlišné od nazírání trestu „běžným“ občanem“. (Hendrych, 2010, str. 10) Proto ve výkonu trestu odnětí svobody vyhledává vězeňskou subkulturu, aby při minimálním úsilí a za minimálního dopadu negativních emocí dosáhl co největšího psychologického zisku.

Mařádek (2005) se snaží vystihnout podstatu humánního přístupu k vězněným osobám pomocí latinské sentence *primum non nocere* (především neškodit). To konkrétně v podmínkách vězeňství znamená udělat vše pro to, aby se vězněná osoba po propuštění z věznice nacházela alespoň v takovém stavu (co se týče kompletně osobnosti), v jakém se nacházela v době nástupu do výkonu trestu (respektive vazby). Dle Mařádka se nejedná o malý požadavek, neboť věznění v mnoha případech způsobí zhoršení fyzického i psychického stavu vězněného, či dokonce ho lépe vyzbrojí pro páchaní další trestné činnosti.

#3.3 Prizonizace

Výkon trestu odnětí svobody s sebou nese negativní důsledky, které znesnadňují proces *\$nápravy\$* odsouzených a jejichž existence je jeden z důvodů pro odborné zacházení s vězněnými osobami. Černíková (in Kuchta, Válková a kol., 2005) mezi negativní důsledky řadí: kumulaci osob se sociální poruchovostí chování; racionalizační mechanismy, které zabraňují přijetí odpovědnosti za spáchaný čin; nedostatek příležitostí pro přijímání odpovědnosti za volbu chování, kdy převažuje vnější řízení; prostředí chudé na vhodné pozitivní podněty; ztrátu nebo oslabení pozitivních sociálních vazeb; snižování sebehodnoty; stigmatizace nálepkou kriminálního; pouze limitovanou ochranou společnosti končící propuštěním odsouzeného, nedojde-li ke změně jeho chování v pozitivním smyslu a prizonizaci. S ohledem na skutečnost, že prizonizace ovlivňuje negativně především kriminálně méně narušené odsouzené a že znesnadňuje proces zacházení v průběhu výkonu trestu odnětí svobody, věnuji tomuto procesu pozornost také v následně zařazeném příkladu z praxe.

Vzetí do výkonu vazby a nástup do výkonu trestu odnětí svobody může pro člověka znamenat významný stres, zvláště setkává-li se s vězeňským prostředím poprvé (Hála, 2005). Šok z uvěznění je způsoben změnou materiálního i psychosociálního prostředí a je subjektivně prožíván jako ztráta životních jistot. Psychologové považují pobyt v cele za náročný a zátěžový, hovoří o tzv. vazebním šoku. Člověk ve vazbě je najednou vystaven omezení všech druhů podnětů, musí se začlenit do nových vzorců chování, což může pociťovat jako odcizení a manipulaci, obává se budoucnosti, kvůli neustálé přítomnosti cizích osob nemá téměř žádné soukromí. Nejčastěji se díky uvedeným faktorům mohou objevit tzv. vazbové reakce. Jde o poruchy chování, které se vyznačují např. depresemi, mániemi, paranoidními halucinacemi a poruchami motoriky. Výkon trestu většinou znamená ztrátu zaměstnání, rozpad rodiny, úbytek nebo i úplnou ztrátu přátel, omezení běžných aktivit (Netík, Netíková, Hájek, 1997), samozřejmě ztrátu svobody, postavení, důstojnosti, nezávislosti a v neposlední řadě sexuálních vztahů (Hála, 2005). Člověk je v izolaci v prostředí, kde je vysoká kumulace kriminality a agresivity (Justová, 2009) a to vše je navíc spojeno s pocitem, že ho společnost tzv. „vyvrhla“. S tím spjatá frustrace často zcela změní život jedince a mnohdy také bývá příčinou recidivy.

Izolace jedince ve specifických podmínkách věznic je sama o sobě překážkou pro úspěšnou reintegraci zpět do společnosti. Aby vězeň „přežil“ výkon trestu odnětí svobody, musí se adaptovat na život vězeňské subkultury, jejíž normy a pravidla jsou značně odlišná od obecně platných. Odsouzený si osvojuje nové vzorce chování, které jsou však „výhodné“ jen pro pobyt ve věznici, chování a hodnoty nutné pro zapojení se do „řádného“ života vyhasínají a návrat na svobodu spojený s vedením nekriminálního způsobu života je tak znesnadněn. Jedinec adaptovaný na vězeňskou subkulturu má tedy i horší prognózu další kriminální kariéry. Popsaný jev se nazývá prizonizace. Ta má dvě složky. První je tzv. institucionalizace. Jde o adaptaci na organizovaný vězeňský život, kdy všechny úkony jsou předem plánovány, vězeň ztrácí zodpovědnost za nakládání s vlastním časem, o jeho život se stará instituce – věznice. Druhou složkou je ideologizace. Každá věznice má svůj vězeňský sociální systém se svým specifickým jazykem – tzv. kriminálním argotem, sociálními úlohami a vězeňským kódem. Se sociálním systémem věznic se nový vězeň seznamuje ihned po příchodu. Všichni

noví vězni se rychle naučí normy a hodnoty, které vyznávají jejich spoluvězni. Ideologizace tedy znamená přijetí těchto nových hodnot, norem a pravidel. Koncentrace takto „ideologizovaných“ osob na zpravidla malém prostoru má za následek vznik tzv. druhého života odsouzených. Jsou to neformální struktury vztahů a pozic mezi vězněnými osobami, kde existují vymezené role a hierarchie, která jasně zřučuje, jaká práva mají kteří odsouzení, jaké jsou sankce za porušení těchto norem. V takovémto prostředí se pak velmi daří sociálně patologickým formám chování od vyžadování drobných úsluh po vydírání, užívání omamných a psychotropních látek, šikanu. Takovému chování se daří o to více, o co méně mají zaměstnanci věznice čas na intervence ve smyslu individuální nebo skupinové terapeuticky, pedagogicky nebo sociálněprávně laděné práce (Netík, 1997). Především vzhledem k této skutečnosti zde zmiňuji nutnost odborného zacházení s odsouzenými v souvislosti s nežádoucími důsledky uvěznění.

\$Shrnutí kapitoly\$ České vězeňství zahrnuje 36 věznic, vazebních věznic a ústavů pro výkon detence. V současné době v těchto zařízeních je „ubytováno“ zhruba 17000 klientů. Penitenciární péče je poskytována odsouzeným, obviněným a chovancům ústavů pro výkon zabezpečovací detence. Rizikový pro úspěšné zacházení s vězněnými osobami je proces prizonizace, který zahrnuje složky: ideologizace a institucionlaidace.

\$Příklad:\$ Kazuistika M.R. Odsouzený M.R., r. 1957 je ve výkonu trestu odnětí svobody podruhé. Nyní je ve věznici od r. 1988. Byl odsouzen k sedmi letům odnětí svobody za pokus o vraždu bývalé družky. Jednalo se o partnerku, se kterou se v průběhu hospitalizace odsouzeného v psychiatrické léčebně oženil jeho otec. Odsouzený bydlel ve stejném domě jako oni, i když ve vlastním bytě, často mezi nimi docházelo k hádkám. M.R. chtěl poškozenou usmrtit bodnutím kuchyňským nožem, jen náhodou ani při jedné ze čtyř ran nebyly zasaženy životně důležité orgány. Asi po osmi letech ve výkonu trestu byl M.R. znovu odsouzen (6 měsíců), tentokrát za fyzické napadení příslušníka vězeňské služby, kterému způsobil lehké poranění. K poslednímu odsouzení došlo také při pobytu ve věznici, a sice za těžké ublížení na zdraví. Spícího spoluodsouzeného udeřil kovovou stoličkou několikrát do hlavy.

Odsouzený byl na svobodě opakovaně léčen a hospitalizován v psychiatrické léčebně i na psychiatrickém oddělení nemocnice. Podle znalců je za své činy odpovědný, když např. realizace prvního byla záměrná (zapůjčení bodné zbraně).

Rodinná anamnéza není zcela jasná, ods. udává v různém čase různé údaje (výchova oběma rodiči x výchova pouze matkou, je jedináček x má sourozence). Matka asi ve 23 letech věku odsouzeného zemřela na rakovinu. Odsouzený vychodil 6 nebo 7 tříd základní školy. Pak pracoval jako pomocný dělník. Asi ve 26 letech věku byl uznán invalidním (psychiatrická diagnóza).

V průběhu výkonu trestu odnětí svobody byl několikrát vyřazen z pracoviště pro neschopnost vykonávat přidělenou práci. Opakovaně demoloval zařízení cely, vulgárně napadal příslušníky, muselo proti němu být použito donucovacích prostředků. Několikrát byl hospitalizován ve vězeňské nemocnici, zpravidla na psychiatrii. Po jeho návratu zpět do domovské věznice bylo jeho chování vždy charakterizováno jako zlepšení, ale pouze na určitou dobu. Celkem za dobu 16 let byl 53x kázeňsky trestán, kázeňsky odměněn nebyl. Neudrhuje žádný návštěvní ani písemný kontakt. Jedinou zaznamenanou výjimkou je dopis adresovaný sestřám Kongregace dcer božské lásky, šlo o poděkování za předaný balíček. Dopis byl napsán v r.1998 a jeho obsah i úprava mne velmi pozitivně překvapily. Je tetován na obou pažích a drobně na tváři. Je vyšší, štíhlé postavy, ústrojovou kázeň nedodrhuje, není-li k tomu vyzván. Na cele je sám, nemá zájem o žádnou z nabízených aktivit programu zacházení, nevyhledává rozhovory se zaměstnanci věznice. Často se účastní vycházek mimo celu, ale zatímco ostatní hrají fotbal nebo jinou hru, pan R. postává nebo pomalu chodí pod ohradní zdí, do rozhovoru s ostatními se většinou nezapojuje.

Podle psychologické charakteristiky z r. 1998 je úroveň rozumových schopností situována na hranici horního pásma lehké debility, úroveň verbálních schopností do pásma lehké debility, byla naměřena těžká deteriorace kognitivních funkcí. Podle sdělení psychologa byl pan R. v průběhu rozhovoru klidný, ochotně a se zájmem komunikoval, psychomotorické tempo bylo pomalejší, docházelo ke špatné koncentraci pozornosti. Jde o osobnost labilní s rysy nezdrženlivosti a explosivnosti, s tendencí k neadekvátnímu jednání v podobě verbální i fyzické agrese, psychopaticky strukturovanou.

Vzhledem k předpokládanému konci trestu odsouzeného v 10/2004 jsem s ním začala v 04/2004 pracovat. Před touto dobou pan R. nikdy neprojevil zájem o mou pomoc. Při prvním rozhovoru na otázku zda ví, kdo za ním přišel, odpověděl „červený psychiatr“ (měla jsem na sobě červenou košili), byl klidný, ale tématu rozhovoru (záměry po propuštění, zájem o pomoc) nevěnoval žádnou pozornost. Mluvil velmi tiše, rozumět mu šlo jen při značně koncentrované pozornosti. Při chůzi se pohybuje pomalu, s dozorci, kteří jej k rozhovoru přivádějí, nemluví. Respektuje jejich pokyny. To vnímám jako rozpor se skutečností, že se z jeho cely často ozývá hlasitý řev – nadávky adresované přes okno jiným vězňům. Údajně se jimi nechá k řevu vyprovokovat.

Při dalším setkání odsouzený sděluje, že udělá, co budu chtít, může bydlet na třech adresách, pracovat může po celém světě, což už dělal v minulosti. Je mu jedno, jestli bude mít občanský průkaz, pomoc při jeho vyřízení odmítá.

V průběhu rozhovoru je klidný, tématu rozhovoru nevěnuje pozornost, chce si zakouřit, ukazuje obsah kapes. Šance na alespoň minimální samostatné zvládnutí situace po propuštění vidím jako nereálnou. Po dohodě s vychovatelem byla situace konzultována s psychologem a speciálním pedagogem. Bylo dohodnuto, že psycholog osloví psychiatra docházejícího do věznice se žádostí o možné posouzení zbavení způsobilosti k právním úkonům.

Při dalším rozhovoru udrží M.R. alespoň minimální pozornost při tématu zabezpečení po propuštění. Jeho úmysly jsou nereálné (bydlení=rezervace v restauraci, doprava do místa bydliště=pěšky). Ukazují odsouzenému fotky, které má uloženy ve svých osobních věcech na správním oddělení, na několika je on. Poznává se, je schopen odhadnout, kdy asi byly fotky pořízeny. Souhlasí s tím, že by teď chtěl taky fotku. Už chce využít pomoci při vyřízení občanského průkazu. Informuji jej o jednání se sociálním kurátorem, nejsem si jista, zda chápe, kdo to vlastně je. Výsledkem konzultace s psychiatrem je žádost o opětovnou hospitalizaci odsouzeného na psychiatrickém oddělení věznice Brno za účelem posouzení jeho stavu.

Na uvedené kasuistice lze ukázat, že osobnostní typ odsouzeného i délka uvěznění se projeví při zvládnutí situace před a při propuštění. V uvedeném případě pana R. lze tvrdit, že jeho samostatný návrat do civilního života je nereálný a otázkou zůstává, nakolik je pro společnost bezpečný.

Kazuistiku jsem zpracovala v roce 2005 na základě práce s odsouzeným ve Věznici Karviná.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ Vysvětlete stručně rozdíl mezi výkonem vazby a výkonem trestu odnětí svobody. Je možno předejít procesu prizonizace? Uveďte své názory, nápady.

\$Otázky k zamyšlení:\$ Jak může vypadat osobnost odsouzeného po propuštění z dlouhodobého výkonu trestu odnětí svobody? Jakou šanci na reintegraci zpět do společnosti má pachatel po propuštění z dlouhodobého trestu odnětí svobody?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V. *\$Úvod do penologie\$*. Praha: Sociálně-právní institut, spol. s. r. o. MOST, 1997

HÁLA, J. *\$Úvod do teorie a praxe vězeňství\$*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005

HENDRYCH, I. *\$Vybrané kapitoly z penologie\$*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010

JUSTOVÁ, M. *Zem, ktorá nemá svoje nebo. Sociálna práca s trestanými osobami.* Bratislava: SOFA, 2009

KUCHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky.* Praha: C.H.Beck, 2005

MAŘÁDEK, V. *Vězeňství.* Ostrava: Ostravská univerzita, 2005

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *Psychologie v právu: Úvod do forenzní psychologie.* Praha: C. H. Beck, 1997

SOCHŮREK, Jan. 2007. *Kapitoly z penologie, II. díl – Teorie a praxe zacházení s vězňenými.* Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007

VOŇKOVÁ, J., CHALUPOVÁ, J. *Sociální práce s pachateli.* Praha: Leges, 1992

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody

Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské a justiční strážci České republiky

Zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákon

http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/sprC3%A1vnC3%AD/statistiky/M%C4%9Bs%C3%AD%C4%8Dn%C3%AD%20statistick%C3%A9%20hl%C3%A1%C5%A1en%C3%AD%20/2013/MSH11-2013.pdf

#4 Zacházení s vězňenými osobami

V této kapitole se dozvíte: jaké jsou principy zacházení s vězňenými osobami, jak se stanovuje program zacházení a jaké druhy aktivit obsahuje.

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit princip diferenciaci odsouzených, objasnit, co je to diagnostický nástroj SARPO, charakterizovat program zacházení

Klíčová slova kapitoly: zacházení s odsouzenými, diferenciaci odsouzených, komplexní zpráva, SARPO, program zacházení, aktivity programu zacházení

#4.1 Individuální a diferencovaný přístup v zacházení

Netík (in Kuchta, Válková a kol., 2005) uvádí, že v rámci terciární prevence je nutno zaměřit se na zacházení s odsouzenými, zejména na eliminaci nepříznivých vlivů uvěznění, na motivaci ke změně chování. Aktivity orientované motivačně by měly být zaměřené na odbourání racionalizací odsouzených, kteří by měli přijmout odpovědnost za vlastní jednání. Je zřejmé, že cílené odborné zacházení ve smyslu terapie a reedukace je nezbytnou součástí procesu resocializace odsouzených. Záleží samozřejmě především na klientech penitenciárních odborníků, v jaké míře projeví svou motivaci a nastavení k získání náhledu na svůj dosavadní životní styl. Ovšem „ve hře“ je také motivace, odbornost a lidské nasazení personálu. Tam, kde se sejde kvalitní terapeutický tým, pro který je změna chování odsouzených prioritou, je možné s vězňenými osobami pracovat specializovaně a pokoušet se tak, případně dosáhnout eliminace negativních důsledků uvěznění, především pak prizonizace. Nepokládám za nemožné dosáhnout jistých úspěchů „jen“ v rámci standardního výkonu trestu odnětí svobody, tedy bez zapojení odsouzených do speciálně výchovných postupů, nicméně jedná se zřejmě o výjimečné případy. Přesto standardizované zacházení považuji za důležitou a nedílnou součást procesu uvěznění.

Orientace trestu na změnu pachatelova chování, jak zmiňuje Černíková (in Kuchta, Válková a kol., 2005) je obsahem regulativní funkce trestu. Změna má probíhat v prosociálním smyslu, má být orientována rovněž na dosažení odpovědnosti za chování. Pak i penitenciární proces má obsahovat sociokorektivní postupy. Naplnění regulativní funkce trestu předpokládá uplatňování diferencovaného zacházení s jasně vymezenými skupinami odsouzených, ve kterém existuje pohyb od méně přísného k přísnějšímu režimu (a zpět) na základě změn chování odsouzených a při uplatňování systému postupných pozitivních podnětů.

Vzhledem k rozmanitosti osobností odsouzených nemůže fungovat jedna jediná účinná metoda pro jejich „nápravu“, jeden jediný způsob zacházení s nimi (Netík, 1997). Proto je

důraz kladen na diferencované zacházení s odsouzenými, kdy diferenciací spočívá v poznání osobností odsouzených, v poznání jejich přístupu k plnění povinností, v aktivitě v plnění programu zacházení a následném zařazení do určité „kategorie“.

Volba a způsob naplňování cíle programu zacházení je vedle chování, jednání, postojů ke spáchanému trestnému činu a výkonu trestu jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do některé ze zpravidla tří dostupných skupin vnitřní diferenciací.

Do první dostupné skupiny vnitřní diferenciací se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní program zacházení i své další povinnosti a chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem. Do druhé dostupné skupiny vnitřní diferenciací se zařazují odsouzení s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a svým povinnostem. Do třetí dostupné skupiny vnitřní diferenciací se zařazují odsouzení, kteří převážně program zacházení neplní nebo jej odmítají, neplní své povinnosti, chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem. Dostupné skupiny vnitřní diferenciací tvoří ucelený systém pozitivní motivace odsouzených. Ve vnitřním řádu každé věznice se stanoví podrobnější podmínky vnitřní diferenciací tak, aby odsouzený mohl být během výkonu trestu na základě změn v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu, či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin. O zařazení a o změně zařazení odsouzeného do dostupné skupiny vnitřní diferenciací rozhoduje ředitel věznice nebo jeho zástupce na základě doporučení odborných zaměstnanců, zpravidla při hodnocení programu zacházení. (Vyhláška č.345/1999)

Cílem zacházení je reintegrace odsouzeného, tj. jeho znovuzачlenění do společnosti. Hála (2005) považuje zacházení za aktivity vězeňských pracovníků prováděné s cílem motivovat vězně k práci na sobě samém a tím pomáhat zvyšovat jeho šance na život po propuštění v souladu s platnými právními předpisy. Toto pojetí odpovídá i požadavku Standardních minimálních pravidel OSN pro zacházení s vězni, která vyžadují individualizované zacházení s vězni, jež by odsouzeným umožnilo zvýšení jejich sebevědomí, rozvoj smyslu pro povinnost a pěstování vůle, aby po propuštění dodržovali zákon a vedli samostatný život. Zacházení by nemělo vést ke zhoršení sociálních vazeb mezi vězněm, jeho rodinou a sociálním prostředím. Penitenciární zacházení velkou měrou závisí na ochotě a schopnosti vězně spolupracovat, neboť úspěšné může být pouze zacházení s tím vězněm, který ví, že je to ku jeho prospěchu a je ochoten spolupracovat.

#4.2 Program zacházení

Program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti, přičemž komplexní zpráva je shrnutím výsledků psychologického, pedagogického, sociálního, případně lékařského posouzení a jiných dostupných materiálů k osobě odsouzeného; její obsah je důvěrný. Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným směřující k dosažení cíle a způsob a četnost hodnocení. Pravidelnou součástí programu zacházení je určení způsobu zaměstnávání odsouzeného, jeho účasti na pracovní terapii, vzdělávání anebo jiné náhradní činnosti, směřující k vytvoření předpokladů pro jeho samostatný způsob života. Pokud u odsouzeného přichází v úvahu více variant programu zacházení, umožní se mu výběr. V rámci programu zacházení se pro odsouzeného nejméně 3 měsíce před propuštěním vytvářejí podmínky pro jeho samostatný způsob života. Při vypracování programu zacházení věznice podle potřeby může spolupracovat s příslušnými orgány sociálního zabezpečení. (Zákon č.169/1999)

K penitenciárnímu hodnocení odsouzených je používán jednotný, objektivní, strukturovaný, cílený nástroj – SARPO – souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených. Obsahuje ověřené výpočty statického a dynamického rizika a identifikaci specifické trestné činnosti. Zaměřuje se na riziko újmy, rizikové faktory a obsahuje zhodnocení motivace a sebereflexe odsouzeného. Účelem hodnocení je především predikovat pravděpodobnost rizika recidivy a

dle míry rizikových faktorů tomu uzpůsobit další zacházení.

Nenahrazuje standardní psychodiagnostické nástroje a není určeno k vyhodnocování vnitřní bezpečnosti. Jeho obsah je vytvořen tak, aby na základě získaných poznatků bylo možné vypracovat komplexní zprávu. Zdroje informací o odsouzeném zůstávají stejné jako dosud (např. spisová dokumentace, pozorování a rozhovor, údaje z VIS – Vězeňský informační systém, opis z evidence Rejstříku trestů).

Skládá z těchto částí: statické faktory, dynamické faktory, riziko újmy, protektivní faktory, dotazník sebehodnocení, adaptace v nástupním oddělení. Statické faktory obsahují hodnocení údajů o spáchané trestné činnosti a uložených sankcí v minulosti a současnosti s důrazem na specifickou trestnou činnost (násilná, sexuální a drogová). Výstupem je výpočet míry statického rizika.

Dynamické faktory obsahují hodnocení vybraných základních oblastí lidského života (části Bydlení, Zaměstnání, Finance, Rodina a sociální kontakty, Vzdělání a výchova, Závislosti, Osobnost a chování). Výstupem je výpočet míry dynamického rizika.

Riziko újmy obsahuje hodnocení údajů týkajících se okolností, faktorů a pohnutek, které vyplývají z aktuální specifické trestné činnosti. Výstupem je odhad stupně pravděpodobnosti způsobení újmy u potenciálních obětí.

Protektivní faktory obsahují hodnocení těch faktorů, které mají ochrannou funkci proti působení rizikových faktorů. Výstupem je výčet protektivních faktorů.

Dotazník sebehodnocení obsahuje sebereflexi vlastního života odsouzeného v oblastech sebeobsluhy, interpersonálních vztahů, postojů a životního stylu. Výstupem je sebehodnocení odsouzeného.

Adaptace v nástupním oddělení obsahuje hodnocení jednání a chování odsouzeného ve věznicí ve vztahu k ostatním odsouzeným a personálu věznice a hodnocení dodržování vnitřního řádu věznice. Výstupem je hodnocení úrovně adaptace odsouzeného na podmínky věznění.

Každá funkce (zaměstnanecká) má přiřazenou svoji část v SARPO ke zpracování. Vychovatel zahajuje zpracování komplexní zprávy částí Statické faktory. Speciální pedagog zpracuje Dotazník sebehodnocení vyplněný odsouzeným, dále část Dynamické faktory - Vzdělání a výchova a Protektivní faktory. Sociální pracovník zpracuje částí Dynamické faktory - Bydlení, Zaměstnání, Finance, Rodina a sociální kontakty. Psycholog zpracuje částí Dynamické faktory - Závislosti a Osobnost a chování a v příslušné verzi SARPO též Riziko újmy. Vychovatel po zpracování všech těchto částí zpracuje část Adaptace v nástupním oddělení (NGŘ 36/2013).

#4.3 Aktivity programu zacházení

Věznice nabídne odsouzenému na základě komplexní zprávy výběr z alternativ programů, vycházejících z možností věznice, které pro něj považuje za vhodné. Přitom nemusí jít o výběr celého programu, ale jeho částí. Výběr programu stvrdí odsouzený podpisem.

Kombinace alternativ umožňují sestavit individualizované programy. Program zacházení s odsouzenými se člení na: pracovní aktivity, vzdělávací aktivity, speciální výchovné aktivity, zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů.

Pracovními aktivitami programu zacházení se rozumí zaměstnávání, práce potřebná k zajištění každodenního provozu věznice a pracovní terapie. Vzdělávacími aktivitami programu zacházení se rozumí vzdělávání organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, vzdělávání vedené či kontrolované zaměstnanci oddělení výkonu trestu nebo oddělení výkonu vazby, vzdělávání v korespondenčních kursech a v síti základních, středních, vyšších odborných nebo vysokých škol České republiky.

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení vedená kompetentními zaměstnanci, zejména terapeutická (sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová terapie), sociálně

právní poradenství, trénink zvládnání vlastní agresivity. Zájmovými aktivitami programu zacházení se rozumí nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním, které rozvíjejí v souladu s účelem výkonu trestu schopnosti, vědomosti a sociální dovednosti odsouzených. Při nabídce alternativ programu zacházení je věznice povinna využívat co nejširší škálu forem, metod a prostředků. Tyto mají vyžadovat aktivní přístup odsouzených a obsahovat prvky sebeobsluhy. Pokud si odsouzený nezvolí některou z navržených alternativ programu zacházení, zúčastní se minimálního programu stanoveného vnitřním řádem. Jeho základ tvoří pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného.

Naplnování cíle programu zacházení jednotlivého odsouzeného se hodnotí pravidelně ve stanovených termínech. Při hodnocení se program zacházení aktualizuje v souladu s vývojem osobnosti odsouzeného a změnami v jeho chování a jednání. Hodnocení úspěšnosti plnění programu zacházení projednají zaměstnanci oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby) s odsouzeným; odsouzený se na aktualizaci programu zacházení podílí. Programy zacházení jsou zpravidla vyhodnocovány jednou za měsíc ve věznici pro mladistvé, jednou za dva měsíce ve věznici s dohledem a dozorem a ve výstupních odděleních věznic s ostrahou a se zvýšenou ostrahou, jednou za tři měsíce ve věznici s ostrahou, jednou za šest měsíců ve věznici se zvýšenou ostrahou. Hodnocení úspěšnosti plnění programu zacházení je základním podkladem pro návrh na přecházení odsouzeného do věznice jiného typu. Volba a způsob naplnování cíle programu zacházení je vedle chování, jednání, postojů ke spáchanému trestnému činu a výkonu trestu jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do některé z prostupných skupin vnitřní diferenciaci. Kromě aktivit uvedených v programu zacházení může odsouzený v době vymezené vnitřním řádem uspokojovat své potřeby využíváním knihovny věznice, odběrem tisku, knih a publikací, podílem na vydávání vlastního časopisu odsouzených, sledováním rozhlasových a televizních pořadů, účastí na dalších aktivitách vzdělávání a zájmové činnosti zprostředkovaných věznicí. (Vyhláška č.345/1999)

\$Shrnutí kapitoly: \$ Zacházení s odsouzenými ve výkonu trestu se odvíjí od principu diferenciaci odsouzených a principu individuálního poznání osobnosti odsouzeného. Diferenciaci se uplatňuje především rozdělením odsouzených do prostupných skupin vnitřní diferenciaci. Poznání osobností odsouzených se děje zpravidla na nástupním oddělení na počátku pobytu odsouzeného ve výkonu trestu odnětí svobody, kdy především nástrojem SARPO jsou zjišťovány osobnostní nastavení, limity a další faktory vězňených osob. Poté je jim stanoven program zacházení, ve kterém jsou vybrány aktivity, kterých se bude odsouzených v průběhu výkonu trestu odnětí svobody věnovat.

\$Příklad:\$ Zde uvádím doslovné znění textu, který byl vypracován v roce 2000 ve Vazební věznici České Budějovice: „Bud' 13x profesionálem: Základní rady a doporučení pro optimalizaci zacházení s vězni v činnostech dozorců, případně dalších vězeňských pracovníků“ Jedná se sice o rady původně určené především pro dozorce, nicméně mám zato, že se jimi mohou řídit i kolegové podílející se přímo na zacházení s odsouzenými, tedy také sociální pracovníci.

1. Věznům zásadně vykej (i mladistvým), při oslovování předřad' před příjmení slovo „pane“.
2. Trpělivě vězně vyslechni, jeho oprávněné nároky (dané zákonem a řádem) plně a v co nejkratší době realizuj.
3. Slib vězni jen to, co sám můžeš a chceš splnit. Slíbené vždy v daném termínu realizuj.
4. Bud' důsledný při vyžadování plnění povinností (úklid na cele, slušné chování atd.) daných vnitřním řádem věznice.
5. Jednej s každým vězněm korektně a s plnou vážností (humor používej velmi citlivě, domýšlej a předvídej možné dopady na aktuální stav psychiky konkrétní osoby); nezesměšňuj je a neponižuj.
6. Uvědom si, že pro vězně jsou důležité i zdánlivé maličkosti (dopisní papír, zubní pasta, sdělení, zda už přišly dopisy), nesnižuj před vězni jejich význam.

7. V rozumné míře vykonej pro vězně drobné nezakázané služby (např. Sdělit čas, informovat specialistu, že s ním chce vězeň hovořit, opatřit informace o jeho rozsudkových datech apod.).
8. „Nezapleť se s vězni.“ čili NIC OD NICH NEBER A NIC JIM NEDÁVEJ (nepovolené věci a předměty, nedovolené styky apod.)
9. S mentálně retardovanými vězni jednej trpělivě, ale „jako s ostatními“.
10. S výrazným taktem, značnou trpělivostí, ale i zdrženlivostí jednej s vězněnými ženami.
11. Neved' na chodbách žádné zbytečné hovory, zvláště NE o služebních či soukromých záležitostech.
12. Nesděluj věžňům nic z průběhu jednání různých pracovních skupin, pouze rozhodnutí, která se jich týkají a ty jsi byl k tomu určen je sdělit.
13. Nekompromituj svého kolegu, nedělej se lepším na jeho účet, dbej na maximální vzájemnou informovanost o situaci mezi vězni.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ Vysvětli princip diferenciacce odsouzených, uveď příklad, kde se diferenciacce vhodně uplatní. Odůvodni nutnost poznání osobnosti odsouzeného při nástupu do výkonu trestu odnětí svobody.

\$Otázky k zamyšlení:\$ Jaká může být motivace odsouzeného pro aktivní spolupráci na realizaci stanoveného programu zacházení? Napadá vás, jak tuto motivaci posilovat?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

HÁLA, J. *\$Úvod do teorie a praxe vězeňství\$*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005

KUCHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *\$Základy kriminologie a trestní politiky\$*. Praha: C.H.Beck, 2005

NETÍK, K, NETÍKOVÁ, D, HÁJEK, S. *\$Psychologie v právu : Úvod do forenzní psychologie.* \$ Praha: C. H. Beck, 1997

Vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody

Zákon č. 169/1999 Sb., Zákon o výkonu trestu odnětí svobody

Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 36/2013, kterým se stanoví pravidla pro zpracování komplexní zprávy o odsouzeném prostřednictvím nástroje SARPO, Praha, Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2013

#5 Penitenciární sociální práce

\$V této kapitole se dozvíte:\$ jaké byly podmínky vzniku sociální práce v tehdejší sboru nápravné výchovy, jak vypadá soudobá penitenciární sociální práce a jaké úkoly plní sociální pracovníci na úseku výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit důvody etablování sociální práce jako vědní disciplíny v českých věznicích, objasnit důvody pro existenci této pomáhající profese v zařízeních pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody, charakterizovat činnosti, které penitenciární sociální pracovník vykonává

\$Klíčová slova kapitoly:\$ penitenciární sociální práce, kontinuální sociální péče

#5.1 Penitenciární sociální práce v historickém kontextu

Mezinárodní federace sociálních pracovníků definuje sociální práci jako „činnost, která předchází nebo upravuje problémy jednotlivců, skupin, komunit, vznikající z konfliktů potřeb jedinců a společenských institucí, jejím záměrem je zlepšit kvalitu života všech lidí.“

(Novotná, Schimmerlingová, 1992, s.20)

Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, komunitám a skupinám dosáhnout či navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění. Sociální práce s pachateli trestných činů (penitenciární sociální práce) se pohybuje na hranici mezi restriktivními a pomáhajícími postupy. (Matoušek, 2003)

V předlistopadovém období u nás obor sociální práce víceméně stagnoval. Rozsáhlé sociální problémy údajně neexistovaly a sociální práce se učila pouze na několika středních školách. Důsledkem byl mimo jiné nižší status sociálních pracovníků ve věznicích, než měli jejich

vysokoškolsky vzdělaní kolegové, pedagogové či psychologové (České vězeňství, 1/2008). I přes totalitní režim se v celém jeho průběhu objevovaly snahy o výchovné zacházení s vězni. Koncem 40. let 20. století se výchova skládala ze školení, četby, účasti na pěveckých, recitačních, výtvarných, jazykových a jiných kroužcích či filmových představeních. Sociální pracovníci (nutno podotknout, že to byly, stejně jako dnes, převážně ženy) začali ve vězeňství působit v 60. letech 20. století zvláště poté, co byl vydán zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Spolu s ostatními specialisty tehdejšího oddělení nápravně výchovné činnosti najednou mohli rozvíjet odbornou práci, stále však byli pod dohledem komunistické strany a náčelníků oddělení nápravně výchovné činnosti (České vězeňství, 2 – 3/1999). Sociální pomoc trestně stíhaným, odsouzeným i propuštěným osobám poskytovali metodami sociální práce kromě sociálních pracovníků vězeňských zařízení také sociální kurátoři. Nedostatkem však byla nekoordinovanost a roztržičnost celé trestní i sociální politiky, což v praxi znamenalo např. to, že kurátoři začali s jedincem pracovat až ve chvíli, kdy byl propuštěn z výkonu trestu. Nedalo se hovořit o kontinuální sociální péči, kdy se s klientem začne pracovat již v přípravném trestním řízení a pokračuje se do doby, kdy se po propuštění adaptuje na život na svobodě (Urbanová, Kaprová, Součková, 1992). Penitenciární sociální práce nemá dlouhou historii. Jako první vznikla tato funkce v tehdejších nápravně výchovných ústavech pro mladistvé a to v roce 1965. O něco později a to v roce 1972 byla penitenciární sociální práce rozšířena i v ostatních nápravně výchovných ústavech (dnešní věznice). Penitenciární sociální práce byla brána jako přínos pro efektivní výkon trestu odnětí svobody. Činnost penitenciárního sociálního pracovníka spočívala v odborném sociálně právním poradenství odsouzenému, skupinové sociální terapii a výchově sociálních návyků. Penitenciární sociální práce byla rozšířena i na členy rodiny, na hospodářské a společenské organizace. Sociální pracovník nápravně výchovných ústavů (dnes penitenciární sociální pracovník) již na nástupním oddělení zjišťoval předcházející sociální vývoj odsouzeného a to zejména u mladistvých a věkově mladých, u jedinců vícekrát trestaných a u osob cikánského původu. Po zařazení odsouzeného do příslušného kolektivu (dnešní ubytovna odsouzených) řešil sociální pracovník v celém rozsahu sociální problémy odsouzených a to především u osob cikánského původu věkově mladých, jedinců vícekrát trestaných. (Vašíček, 1982)

#5.2 Soudobá penitenciární práce

„Vězeňství jako systém sociálních služeb musí být orientováno na změnu chování odsouzených v žádoucím směru a na jejich opětovnou reintegraci do společnosti“. Mělo by být dosaženo samostatného a odpovědného jednání s akceptací jeho následků. (Urbanová, Kaprová, Součková, 1992, str. 10)

Těžištěm aktivit sociálního pracovníka ve vězeňství je pomoc klientům v jejich obtížné sociální situaci, při řešení partnerských, rodinných i dalších problémů. Pro výkon kvalitní sociální práce je žádoucí, aby sociální pracovník disponoval pracovními i životními zkušenostmi. Sociální práce v soudobých věznicích (v různých věznicích a vazebních věznicích v různé míře) trpí negativním jevem paternalismu. Hála tento jev popisuje jako *„obsluhování“* klientů ve smyslu zástupného vyřizování různé korespondence, obstarávání různých potvrzení a méně již cílené vedení k samostatnému aktivnímu řešení vlastních sociálních problémů. (Hála, 1996)

Oba uvedené odstavce charakterizují směřování penitenciární sociální práce. Jednak zohledňují rozmanitou problematiku, se kterou se sociální pracovník potýká a jednak zdůrazňují nutnost upřednostňovat postupy vedoucí ke snaze úspěšné přípravy na propuštění a následně zdařilému přechodu do civilního života.

Podle Černíkové 2008, str. 18 „*„Jde o vědní disciplínu, která vychází z obsáhlého systému teoretických poznatků mnoha společenských věd, zejména psychologie, pedagogiky, sociologie, lékařských, právních a ekonomických věd, ale i filozofie“*“. Autorka dále uvádí,

že výše uvedené poznatky tvoří základ pro odborné profesionalizované působení sociálních pracovníků a pro způsob práce sociálních institucí, které jsou zaměřeny na pomoc jednotlivcům, skupinám nebo komunitám, s cílem dosáhnout jejich optimálního fungování ve společnosti (Černíková, 2008).

Náplň práce sociálního pracovníka pracujícího s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody je zejména sociální práce, která je zaměřena na plynulý přechod odsouzeného do řádného občanského života. Penitenciární sociální pracovník se podílí na vytváření koncepce zacházení s odsouzenými, zpracovává sociální posouzení, spolupracuje s příslušnými orgány sociálního zabezpečení, poskytuje sociálně právní poradenství, provádí výchovnou a poradenskou činnost pro odsouzené, udržuje přímé pracovní kontakty s orgány státní správy, církvemi, charitativními a zájmovými občanskými sdruženími v místě věznice, ale také v místě trvalého pobytu odsouzeného, navazuje potřebné kontakty s blízkými osobami odsouzených, podílí se na řešení sociálních problémů. Vedle individuálního sociálně právního poradenství vede také skupinové sociálně právní poradenství s odsouzenými. (Náplň práce sociální pracovnice, interní materiál Věznice Heřmanice, 2010)

Příprava odsouzeného na život po propuštění z vězení začíná již při jeho nástupu do výkonu trestu odnětí svobody a prolíná se celým průběhem výkonu trestu odnětí svobody. „Sociální pracovník je často jediný člověk, který si v tomto prostředí vytváří s odsouzeným obyčejný důvěrný lidský vztah.“ (Justová, 2009 str. 86) Justová (2009) dále uvádí, že penitenciární sociální pracovník musí být dostatečně trpělivý a silný, aby byl schopen unést všechny zkoušky ze strany odsouzeného a musí být schopen přijímat odsouzeného vždy bez předsudků. Penitenciární sociální pracovník je protipólem represivního působení výkonu trestu, ale zároveň nesmí zapomínat, kde sociální práci vykonává, musí při své práci dodržovat pravidla výkonu trestu odnětí svobody.

Je třeba také vymezit, jakou souvislost má vězeňství se sociální prací. Moderní koncepce vězeňství je založena především na humánním zacházení s vězni. Proto je v současných pojetích péče o pachatele trestných činů zahrnuta sociální intervence od okamžiku obvinění až po návrat z výkonu trestu. Tímto se tedy sociální služby a sociální práce stávají rovnocenným partnerem justice. (Voňková, Chalupová, 1992)

Praktické využití typů intervencí sociální práce s trestanými a moderních penologických poznatků umožňuje v systému českého vězeňství vytvářet přijatelné podmínky pro výkon trestu pachatelů.

Sociální pracovník musí s odsouzeným pracovat průběžně po celou dobu výkonu trestu. Při nástupu trestaného do VTOS je jeho úkolem poznání klientovy sociální situace a sociálního vývoje, díky nimž za pomoci dalších odborníků sestavuje program zacházení. (Černíková, 2008) Další úlohou pracovníka je také pomoc odsouzeným k překonání šoku z nadměrné sociální izolace, která směřuje k hledání zdrojů jeho společenské podpory (Voňková, Chalupová, 1992).

Pourová (2006) uvádí, že je činnost sociálních pracovníků na výstupních odděleních shodná s aktivitami typickými pro průběh výkonu trestu odnětí svobody. Před propuštěním odsouzeného se k nim však přidává i sociálněprávní poradenství pro nezaměstnané a nácvik dovedností potřebných např. k získání zaměstnání. Cílem nácviku je příprava trestaného na řešení sociálních problémů a naučit jej, jak žádat o pomoc, jednat s úředníky, umět čekat a zvládat pocit neúspěchu či bezmoci při zdánlivě bezúspěšných postupech apod. Na výstupním oddělení je úkolem sociálního pracovníka seznámit klienta s možnými variantami ubytování po výkonu trestu a vyplacení vyměřené částky na dopravu propuštěného do místa bydliště v případě, že klient nedisponuje dostatečnou výší finančních prostředků na cestu.

Sochůrek (2002) popisuje náplň práce sociálních pracovníků jako analytickou, koncepční a metodickou činnost, která zahrnuje vytváření programů zacházení, zpracování návrhu vnitřní diference odsouzených, vyhodnocení programů zacházení, poskytování sociálně právního

poradenství, provádění výchovné činnosti pro odsouzené, garantování kontinuální sociální práce, dále se podílí na výběru odsouzených k zařazení do práce a vzdělávání, na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí u vězňených osob a také se podílí na návrhu rozhodnutí o udělení přerušování výkonu trestu, povolení volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, návštěv bez zrakové či sluchové kontroly a na přeřazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění. Při vymezení úkolů se Sochůrek neomezuje na rozlišování činností v různých typech věznic. Naproti tomu Černíková (2008) uvádí činnosti sociálního pracovníka diferencovaně vzhledem k jeho působnosti v rámci vězeňských institucí. Ve vazební věznici jsou podle ní vyžadovány spíše činnosti související se snižováním napětí a poskytováním poradenství. Ve věznici pro výkon trestu odnětí svobody plní sociální pracovník odlišné úkoly na nástupním oddělení, v průběhu vlastního výkonu trestu a na výstupním oddělení, které se shodují s praktickými činnostmi, uvedenými v předchozí části práce.

Povinností pracovníka je také vedení dokumentace karet odsouzených a záznamů o pohovorech s vězňenými osobami. Tyto údaje se vepisují do tzv. vězeňského informačního systému, označovaném jako VIS. V tomto programu mají všichni odborníci v rámci věznice přístup k anamnestickým údajům a komplexním zprávám odsouzených, což umožňuje jejich rychlejší a efektivnější spolupráci při naplňování programu zacházení s vězňeným (Jankovský, 2007).

#5.3 Úkoly sociálního pracovníka na úseku výkonu trestu odnětí svobody

Formálně jsou úkoly sociálních pracovníků ukotveny v Nařízení generálního ředitele vězeňské služby č. 21/2010. Sociální pracovník je odborný zaměstnanec oddělení, jehož základním úkolem je samostatná sociální práce, která je zaměřena zejména na plynulý přechod odsouzených do řádného občanského života. Při její realizaci dbá na zajištění a dodržení standardů kvality poskytovaných sociálních služeb.

Sociální pracovník je podřízen přímo vedoucímu oddělení výkonu trestu.

Sociální pracovník je odborným poradcem ředitele věznice v oblasti sociálně právních aspektů výkonu trestu a v oblasti přechodu odsouzených do řádného občanského života. Sociální pracovník při práci s odsouzenými plní samostatným a tvůrčím způsobem zejména tyto úkoly: podílí se na vytváření koncepce zacházení s odsouzenými, programů zacházení a na zpracování návrhu vnitřní diference odsouzených; zpracovává společně s ostatními odbornými zaměstnanci konkrétní programy zacházení svěřených odsouzených, přitom podle potřeby spolupracuje s příslušnými orgány sociálního zabezpečení, podílí se na vyhodnocení účinnosti programů zacházení v oblasti své působnosti navrhuje jejich změny; poskytuje samostatné sociálně právní poradenství, provádí výchovnou a poradenskou činnost pro odsouzené; je garantem kontinuální sociální práce, v jejímž rámci udržuje přímé pracovní kontakty s orgány státní správy, církvemi, charitativními a zájmovými občanskými sdruženími, v místě věznice a podle potřeby i v místě trvalého pobytu odsouzených; zprostředkuje příslušnému orgánu sociálně právní ochrany dětí pravidelné sledování vývoje dítěte, o které odsouzená žena pečuje ve věznici, navazuje potřebné kontakty s blízkými osobami svěřených odsouzených, podílí se na řešení sociálních problémů, u mladistvých odsouzených si vyžádá v součinnosti se speciálním pedagogem, nepředcházeli-li výkonu trestu výkon vazby, opis zprávy orgánu péče o mládež; v součinnosti se speciálním pedagogem požádá zákonného zástupce a příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí o vyjádření k formě a obsahu přípravy mladistvého na budoucí povolání; podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce, rekvalifikace a vzdělávání; zúčastňuje se aktivně jednání poradních orgánů ředitele věznice včetně poradny drogové prevence (odborných komisí), předkládá odborná stanoviska k přeřazování odsouzených v rámci vnitřní diference, v návaznosti na změny v chování a jednání jemu svěřených odsouzených navrhuje umístění odsouzených do krizového,

výstupního, specializovaného oddělení, oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením a do bezdrogové zóny. Podílí se na rozhodování o zařazení odsouzených do seznamu objektů možného napadení či ohrožení a vytipování konfliktních a psychicky labilních odsouzených; spolupodílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí ve vztahu k vězňeným osobám a navrhuje ze sociálního hlediska příslušná opatření, vedoucí k jejich řešení, prevenci a eliminaci; podílí se na návrhu k rozhodování o udělení přerušení výkonu trestu, povolování volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, návštěv bez zrakové a sluchové kontroly a přeřazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění; podílí se na zpracovávání konkrétních programů zacházení jednotlivých odsouzených, na vyhodnocování jejich úspěšnosti a na navrhování změn programu zacházení; podílí se na zpracování průběžného hodnocení programu zacházení a hodnocení zasílaných věznicí příslušným orgánům; podává, v souladu s příslušnými předpisy, návrh výše sociální výpomoci při výstupu z výkonu trestu. Sociální pracovník zařazený do 10. platové třídy plní přiměřeně uvedené úkoly a dále zejména: vypracovává sociální posouzení, sociální diagnózu a individuální socioterapeutický plán v rámci komplexní zprávy s příslušným doporučením pro program zacházení, přičemž výběr diagnostických metod je na jeho uvážení; v rámci individuálního a skupinového zacházení s odsouzenými má jeho práce charakter sociální terapie, směřující k sociální rehabilitaci.

#5.4 Úkoly sociálního pracovníka na úseku výkonu vazby

Sociální pracovník je odborný zaměstnanec oddělení výkonu vazby a je přímo podřízen vedoucímu oddělení výkonu vazby.

Sociální pracovník při práci s obviněnými plní zejména tyto úkoly: poskytuje samostatně sociálně právní poradenství; spolupracuje s koordinátorem péče pro občany společensky nepřizpůsobené nebo zaměstnancem pověřeným zajišťováním sociálně právní ochrany dětí při odstraňování obtížné situace obviněných a jejich rodin; u mladistvých obviněných si vždy vyžádá opis zprávy orgánu péče o mládež, s nímž je v kontaktu; podílí se na řešení rodinných problémů obviněných; analyzuje situaci v oblasti sociálně patologických jevů u obviněných, navrhuje a podílí se na realizaci preventivních opatření; spolupodílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí a navrhuje odpovídající opatření k jejich předcházení a eliminaci ze sociálního hlediska; spolupracuje se zařízeními ústavní a ochranné výchovy, s orgány obcí, školami, zdravotnickými a školskými zařízeními, občanskými sdruženími, úřady práce, charitativními a jinými organizacemi. Sociální pracovník zařazený v 10. platové třídě plní přiměřeně uvedené úkoly uvedené a dále zejména vypracovává u mladistvých obviněných sociální posouzení.

§Část pro zájemce: Vybrané faktory ovlivňující realizaci sociální práce ve vězeňství, definované na základě desetileté zkušenosti s výkonem sociální práce s obviněnými a odsouzenými ve Věznici Karviná§

§Nutnost znalosti platných právních předpisů§, jimiž se upravuje trestní řízení soudní, výkon trestu odnětí svobody, výkon vazby. Vzhledem k rozsáhlému poskytování sociálně právního poradenství je žádoucí dobrá orientace v právních předpisech trestního, pracovního a práva sociálního zabezpečení a schopnost odkázat klienty na příslušné zákonné normy.

§Práce také s nedobrovolnými klienty§, kteří nepotřebují nebo nežádají o pomoc.

V případě odsouzených a mladistvých obviněných se jedná především o přípravu podkladů a následné zpracování *§sociální charakteristiky.§* Tito klienti musí být při rozhovoru v kontaktu se sociálním pracovníkem bez ohledu na to, zda se na něj budou později obracet s prosbou o pomoc, nebo zda budou využívat nabízené aktivity.

§Specifické prostředí věznice§, ve kterém musí klienti zvládnout několik aspektů výkonu trestu nebo výkonu vazby. Těmi jsou především dlouhodobé odloučení od rodiny a sociálního okolí, přerušování zaměstnání, často vedoucí k jeho úplné ztrátě, znemožnění provádění určitých

osobních zvyklostí, denní program podléhající neustálé (vynucované) kontrole, prostorové ohraničení patrné především u obviněných.

Naproti tomu **\$ část klientů považuje prostředí věznic za standardní sociální klima.** Jsou to především vězni, kteří vyrůstali v ústavních zařízeních a po dosažení věkové hranice trestní odpovědnosti střídali s většinou krátkými přestávkami výkon trestu s výkonem vazby.

Vězeňská atmosféra je pro ně známá, mají zde jistotu vyplývající nejen z dostatku jídla a možnosti ubytování, ale také z uznání od ostatních spoluvězňů.

\$Spolupráce s rodinou je značně omezená\$, není ale nemožná a v několika případech se díky zájmu rodiny podařilo dosáhnout, většinou s odsouzenými, vytyčených cílů, např. získání zaměstnání, dokončení školní docházky. Rodinní příslušníci navštěvují odsouzené 1x za 14 dnů, mladistvé obviněné 1x za týden, dobu trvání návštěv vyplňuje setkání se „svým“ odsouzeným a pro rozhovor s pracovníky věznic tak nezbyvá mnoho času. Částečně lze k rozhovorům s rodinou využít čekárnu, kde ovšem není zajištěno soukromí a klient zde nemůže být přítomen.

\$Spolupráce s jinými organizacemi \$ znamená schopnost a připravenost poskytnout oprávněným kolegům informace o klientovi a tyto informace naopak požadovat, zpravidla ve prospěch klienta pro zajištění plynulého přechodu propouštěného odsouzeného do občanského života. Za velmi důležitou považuji kontinuální sociální práci s pachateli trestných činů, která obsahuje součinnost se školami, diagnostickými a výchovnými ústavy, jinými věznicemi, kurátory pro mládež a sociálními kurátory, Probační a mediační službou, církevními společnostmi, občanskými sdruženími, úřady práce, soudy aj.

\$Pomoc ke svépomoci\$ by vždy měla být východiskem jakékoli práce s klientem nebo poskytované služby. V různých zařízeních v různé míře trpí sociální práce negativním „obsluhováním“ klientů, které se projevuje jejich žádostmi např. o zástupné vyřízení korespondence, dávek sociální péče, kontaktu obhájce. Jde tedy o jakési uschopnění k samostatnosti.

\$Shrnutí kapitoly\$ První sociální pracovníci se v tehdejší Sboru nápravné výchovy začali vyskytovat v 60. letech minulého století. Dnes jsou součástí týmu tzv. specialistů, kdy vedle psychologů, speciálních pedagogů a vychovatelů-terapeutů se podílí na realizaci zacházení s vězněnými osobami. Podstatným úkolem sociálního pracovníka je pomoc obviněným a odsouzeným k úspěšnému návratu do civilního života.

\$Příklad: Kazuistika R.K.\$ Odsouzený R.K. se narodil v roce 1978 na Slovensku. Byl vychováván v úplné rodině, která se přestěhovala do Orlové. Oba rodiče pracují v dělnických profesích. Odsouzený pochází z šesti dětí, jeden z bratrů byl již několikrát ve výkonu trestu odnětí svobody, jinak z rodiny nebyl nikdo trestán.

Odsouzený je romského původu. Čtyři roky je ženatý s neromskou manželkou, se kterou má čtyřletou dceru a společně vychovávají ještě devítiletou dceru z manželčina dřívějšího vztahu. Pan K. má ukončenou školní docházku na základní škole, nedokončil střední odborné učiliště obor zedník, učení jej nebavilo. Jeho nejdelší pracovní poměr trval dva roky, jinak byl v evidenci úřadu práce nebo se živil příležitostnými brigádami.

Je nekuřák, alkohol pije příležitostně, užívání omamných a psychotropních látek neguje. Základní vojenskou službu absolvoval.

Poprvé byl ve výkonu trestu jako mladistvý, když byl odsouzen za majetkovou trestnou činnost. Podruhé byl uvězněn, když mu bylo 21 let. Poslední výkon trestu proběhl v letech 2004-2005. Vzhledem ke skutečnosti, že byl posuzován jako monotropní recidivista, z druhého výkonu trestu byl podmíněně propuštěn a neosvědčil se, byl mu za krádež vyměřen trest v délce trvání 3 roky a šest měsíců. Po dobu výkonu trestu jej pravidelně navštěvovala manželka s dětmi, nejevila zájem o návštěvy někoho jiného z rodiny, všichni už jej prý odepsali, jen manželka mu věří.

Ve věznici byl pracovně zařazen, nejdříve jako pečovatel imobilních odsouzených, pak na vnějším pracovišti, kde se podílel na kultivaci ploch zasažených důlní činností. Z obou pracovišť byl hodnocen velmi kladně, jako pracovitý a zodpovědný. Byl zapojen do několika aktivit programu zacházení. Ve spolupráci se speciálním pedagogem se zdokonaloval ve čtení a psaní, s čímž měl, podle svých slov, vždy problémy. Nerad navštěvoval úřady, pokud při jednání tam měl být přítomen osobně, vždy s ním byla i manželka, která za něj vše vyplnila. Měl pocit, že jím úřednice a sociální pracovníce opovrhují, protože neumí *spořádně* psát, že jej odsuzují za jeho kriminální minulost. Zapojil se do sociálně psychologického výcviku Zlepšení a získání sociálních dovedností při hledání, získání a udržení zaměstnání vedeného sociální pracovníci. Z výuky češtiny i výcviku byl doslova nadšen, sděloval, že se mu ještě nikdy nestalo, že by mu někdo ze zaměstnanců nějaké státní organizace podal ruku, že by jej neodsuzoval za to, že *skrade a sedí už potřetí*. Při čtvrté účasti na výcviku všem přítomným vyprávěl svůj příběh. Uváděl, že bydlí v komunitě, kde *nejde nepáchat*, že tam kradou všichni a jemu se zatím nepodařilo přestěhovat. Bydlí ve finském domku a když na městském úřadě požádal o přidělení bytu, byl to opět byt ve stejné lokalitě, protože na úřadě prý *cigány jinam dávat nechtějí*. Mluvil o tom, že mu vadí, že je *zavřený* on, ale tady ve věznici se má lépe, než manželka s dětmi doma. Má tady jídlo, teplo a hlavně práci. Rodina nemá dostatek peněz, na zimu nemají dost topení. Po propuštění by si chtěl najít práci s pravidelným příjmem, ale nemá moc dobré zkušenosti. Protože *je cigán a už několikrát seděl*, většinou dělá jen občas u *nějaké kopáčské firmy*. Taky má strach, že bude muset *odsedět* celý trest, protože už jednou byl propuštěn *na půlku*, ale ve zkušební době se neosvědčil.

Z toho důvodu byla zahájena spolupráce s Probační a mediační službou, která shromažďovala podklady pro možnost podmíněného propuštění s dohledem. Pracovala i s manželkou pana K. Žádost pana K. o podmíněné propuštění byla vyřízena kladně, zkušební doba byla stanovena na 3,5 roku. Pracovnice Probační a mediační služby byla přítomna při soudním jednání, což možná ještě zvýšilo důvěru odsouzeného v ni.

Co se týče zaměstnání, sociální pracovníce věznice s odsouzeným probírala různé možnosti zaměstnání a při vzájemné spolupráci bylo dohodnuto, že se odsouzený bude zajímat o možnost zaměstnání ve firmě, kde nyní pracuje jako odsouzený. Zaměstnavatel s tímto souhlasil a ještě před propuštěním z výkonu trestu mu dal k nahlédnutí pracovní smlouvu, jejíž znění bylo: na dobu neurčitou.

Posledním problémem, který odsouzený identifikoval, byla změna bydliště. Bohužel se v době výkonu trestu nepodařilo vzhledem k místní bytové politice získat jiné bydlení. Pracovnice Probační a mediační služby, ke které byl pan K. určen pro vykonávání dohledu však přislíbila intervenci v této věci.

Od doby propuštění odsouzeného z výkonu trestu uplynuly čtyři měsíce, podle sdělení Probační a mediační služby a jiného odsouzeného, se kterým si pan K. píše (také frekventant výcviku), pracuje pan K. pořád u stejného zaměstnavatele, páčání trestné činnosti se vyhýbá a má vyhlídky na stěhování v době čtvrt roku.

Kazuistika byla zpracována v roce 2006, do současné doby nebyl pan R.K. ve vazbě ani ve výkonu trestu.

§Kontrolní otázky a úkoly: Jak se liší sociální práce ve věznicích před rokem 1989 a dnes? Jaké jsou zásadní úkoly penitenciárního sociálního pracovníka?

§Úkoly k textu: Vysvětli rozdíly mezi sociální prací s obviněnými a odsouzenými. Čím se sociální pracovník při své práci řídí? Z části „příklad“ se pokuste odvodit, jakými znalostmi a dovednostmi by měl sociální pracovník disponovat.

§Citovaná a doporučená literatura§

ČERNÍKOVÁ, V. *§Sociální ochrana : terciární prevence, její možnosti a limity.§*

Plzeň: Aleš Čeněk, 2008

HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství I.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1996

JANKOVSKÝ, P. Vězeňský informační systém (VIS) trochu jinak. *České vězeňství*, 2007, roč. 15, č. 1

JUSTOVÁ, M. *Zem, ktorá nemá svoje nebo: Sociálna práca s trestanými osobami*. Bratislava: Sofa, 2009

MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003

NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: Univerzita Karlova, 1992

POUROVÁ, T., POLOPRUDSKÝ, J. Sociální práce na oddělení se zvýšenou ostrahou. *České vězeňství*, 2006, roč. 14, č. 2

SOCHŮREK, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, I. díl - Obecná část*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002

VAŠÍČEK, E. *Postpenitenciární péče v systému resocializace odsouzených*. Praha: Vysoká škola SNB, 1982

VOŇKOVÁ, J., CHALUPOVÁ, J. *Sociální práce s pachateli*. Praha: Leges, 1992.

URBANOVÁ, M., KAPROVÁ, P., SOUČKOVÁ, O. *Sociální kontinuální péče. Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR*. Praha, 1992

České vězeňství. Vězeňská služba České republiky. č. 2/3. Praha: Vazební věznice Praha-Pankrác, 1999

České vězeňství. Vězeňská služba České republiky. č. 1. Praha: Vazební věznice Praha-Pankrác, 2008

Náplň práce sociálního pracovníka, Věznice Heřmanice, Ostrava, 2010

Nařízení Generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 21/2010, kterým se stanoví úkoly zaměstnanců a příslušníků Vězeňské služby České republiky při zabezpečování výkonu trestu odnětí svobody, výkonu vazby a výkonu zabezpečovací detence, Generální ředitelství Vězeňské služby, Praha, 2010

#6 Specializované zacházení s vězněnými osobami

V této kapitole se dozvíte: co je specializované zacházení s odsouzenými, jaké má výhody a co vše obsahuje

Po jejím prostudování byste měli být schopni: vysvětlit rozdíl mezi specializovaným a standardním zacházením s odsouzenými, objasnit fungování specializovaných oddělení, charakterizovat, co jsou speciálně výchovné aktivity programu zacházení

Klíčová slova kapitoly: specializované zacházení, specializovaná oddělení, speciálně výchovné aktivity, standardizované programy

#6.1 Specializovaná oddělení

Specializovaným zacházením se rozumí takové „přístupy a činnosti, které jsou v souladu s posláním specializovaného oddělení a cílem zřízení specializovaného oddělení a jsou obecně uznávány jako účinné, humánní a etické a které prokazatelně vedou ke snížení rizikovitosti odsouzeného, nebo k odstranění či redukci poruchy nebo jejích patologických projevů, nebo ke vzbuzení motivace ke změně dosavadních rizikových vzorců myšlení a chování“. Specializované zacházení se zpravidla odehrává ve specializovaných odděleních věznic, kdy jejich posláním je snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u rizikových odsouzených a přispívat k ochraně společnosti po jejich návratu do občanského života. (NGŘ 25/2012)

Specializované zacházení se odehrává ve dvou formách, jednak skupinově, kdy cílem je „posílení sebenáhledu a změna rizikových postojů, hodnot, vzorců myšlení a chování odsouzených směrem k sociálně žádoucím formám“ a jednak individuálně s cílem „adaptace odsouzených na výkon trestu odnětí svobody a příprava na skupinové specializované zacházení, nebo změna rizikových postojů, hodnot, vzorců myšlení a chování odsouzených

směrem k sociálně žádoucím formám tam, kde skupinové specializované zacházení není možné“. (NGŘ 25/2012)

Jsou zřizovány následující typy specializovaných oddělení, ve kterých se uplatňují skupinové formy práce:

specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou duševní a poruchou chování,

specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování, způsobenou užíváním návykových látek,

specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací,

specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protitoxikomanického,

specializované oddělení pro výkon ochranného léčení sexuologického,

specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního

a patologického hráčství,

specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protitoxikomanického, protialkoholního a léčení pro patologické hráčství (NGŘ 25/2012)

Dále existují i oddělení, kde terapeutické zacházení není prioritou v zacházení se zde umístěnými odsouzenými:

specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených trvale pracovně nezařaditelných

specializované oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením

specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených matek nezletilých dětí (NGŘ 31/2012)

#6.2 Speciálně výchovné aktivity programu zacházení

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová sociální pedagogická a psychologická působení vedená kompetentními zaměstnanci. Zejména se jedná o terapeutické aktivity (např. sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová terapie), sociálně právní poradenství a trénink zvládnání vlastní agresivity.

Psychoterapeutické programy vycházejí z obvyklé praxe v psychiatrických zařízeních aplikované na programy ve věznici. Jde o déleodobější programy, kdy zkušený terapeut, většinou psycholog či psychiatr v plánovitých sezeních psychologickými metodami dlouhodobě působí na jedince. Tyto metody jsou bezesporu účinné, ale problém je v tom, že obsáhnou velmi malý počet odsouzených a zavážou značnou část pracovní doby terapeuta. Proto se více zavádějí skupinové psychoterapie. Výhoda spočívá v tom, že jeden terapeut pracuje se skupinou vězňů, tedy ve stejném čase s větším počtem lidí. (Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995)

Jak se působení penitenciárních odborníků odráží v realitě ve smyslu nápravy nebo resocializace odsouzených je velmi obtížně měřitelné. Je téměř nemožné získat reflexi od bývalých klientů. I samotná terminologie reflektuje relativně skeptický pohled na možnou nápravu a resocializaci, když tyto pojmy jsou opouštěny a nahrazeny pojmem zacházení.

Optimističtější pohled připouští a podporuje možnost získání sebenáhledu a s ním spojené vedení řádného života po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. (Hendrych, 2010)

Je-li jedním z hlavních cílů zacházení s odsouzenými změna jejich sociálně deviantního chování, pak k němu nelze dospět bez využití relevantních přístupů. Těmi mohou být:

Sociálně psychologický výcvik, který má za cíl zlepšení nebo získání určitých sociálních dovedností, které jsou potřebné k intrpersonálním kontaktům. Může se jednat o nácvik komunikačních dovedností, nácvik řešení konfliktních situací, trénink asertivity.

Psychologické poradenství, které je orientované na řešení obecných i konkrétních problémů, např. v oblastech partnerského soužití, výchovy dětí, zdraví, „úspěšného“ přežití uvěznění.

Psychoterapie, jejíž užití nebylo v penitenciárním procesu vždy zcela jednotně ukotveno, nyní se však používá minimálně u specifických skupin odsouzených, kde je považována za stěžejní způsob práce s vězněnými osobami. Netík (1997) dále uvádí, že psychoterapie nemá ve vězeňské praxi zcela vymezené místo, což odůvodňuje především nízkou účinností klasických

zvláště dynamických systémů. Zde si dovoluji s autorem polemizovat. Mám za to, že psychoterapie se neužívá jako standardní forma práce a že existují skupiny odsouzených, kteří jsou vůči její aplikaci zcela rezistentní. Na určitých místech se však psychoterapie stala nepostradatelnou součástí práce s vězňenými klienty. Nelze ovšem opomenout již zmíněnou skutečnost, že měřitelnost efektivity psychoterapie je minimálně sporná, ne-li nemožná a že požadovaný efekt lze hodnotit především z dlouhodobého hlediska. Faktem také zůstává, že od vydání citované publikace uplynulo 15 let a za tu dobu prošla psychoterapie realizovaná ve vězeňství řadou změn, zmiňuji například požadavek na odbornou způsobilost terapeutů. Sociálně právní poradenství je v některých věznicích pojímáno jako aktivita vzdělávací, jinde je považováno za speciálně výchovnou aktivitu.

#6.3 Standardizované programy

Standardizované programy mají snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u rizikových pachatelů trestné činnosti vykonávajících trest odnětí svobody a tím přispívat k ochraně společnosti. Hlavním cílem programů je změna rizikových postojů, hodnot, vzorců myšlení a chování odsouzených směrem k sociálně žádoucím formám. Programem se rozumí ucelený systém norem a činností, který vychází z potřeb a zaměření Vězeňské služby České republiky, je realizovatelný v různých věznicích pro shodnou kategorii odsouzených, splňuje určitá kritéria a jeho přínos byl ověřen v rámci pilotáže. Garantem programů je odborný zaměstnanec věznice, který odpovídá za realizaci programu ve věznici. Lektorem je zaměstnanec věznice, který realizuje aktivity programu. Ke každému programu je zpracován projekt, který obsahuje organizační a materiálně-technické předpoklady pro realizaci programu a stručný výklad obsahového zaměření programu (specifikace cílové skupiny, cíl, metody a formy specializovaného zacházení) a manuál, který je základním odborným dokumentem v písemné formě, který obsahuje normy, cíle, kritéria zacházení s odsouzenými a personální zajištění realizace programu a popisuje konkrétní postupy a další činnosti. Každý program má jinou cílovou skupinu, která je vytypovaná na základě podobných kriminogenních rizik a potřeb, typu trestné činnosti a jejích příčin, věku apod. Odsouzení vybraní do programů musí splňovat stanovená kritéria a být ovlivnitelní ve smyslu cíle programu. V programech se nejčastěji používá terapie, kterou rozumíme záměrné působení na odsouzené psychoterapeutickými prostředky s cílem snížení rizika recidivy a dosažení společensky přijatelného chování a reedukace, kterou chápeme jako záměrné působení na odsouzené pedagogickými a speciálními pedagogickými prostředky, které upravují maladaptivní vzorce chování směrem ke společensky přijatelnému chování a ke snížení rizika recidivy. Programy se vždy realizují skupinově, skupinu tvoří zpravidla 8 až 12 odsouzených. Vybraným odsouzeným je cíl programu zacházení v oblasti speciálních výchovných aktivit formulován v souladu s cíli daného programu. Program zacházení je aktualizován vždy po zařazení odsouzeného do programu a je doplněn o aktivity programu. Pokud odsouzený program řádně ukončí, je zpracováno hodnocení, které obsahuje informace o absolvování programu odsouzeným, popis změny v oblasti rizikových faktorů a doporučení k dalšímu programu zacházení. V případě nedokončení programu je zpracováno hodnocení obsahující důvod nedokončení, doporučení k dalšímu programu zacházení a případně krátké vyhodnocení absolvované části programu. Hodnocení je zaznamenáno do elektronického vězeňského informačního systému a je zohledněno v průběžném vyhodnocení programu zacházení a při aktualizaci programu zacházení. Hodnocení je podkladem pro zpracování komplexního hodnocení naplňování účelu výkonu trestu k soudnímu projednání o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu, ve kterém se zaznamená informace o absolvování programu a o případných změnách v postojích a chování vzhledem k vyhodnocení snižování míry rizikových faktorů odsouzeného. Jedná-li se o program, který je povinnou činností a vybraný odsouzený se zařazením do programu nesouhlasí, je tento fakt

zohledněn v průběžném hodnocení programu zacházení a v komplexním hodnocení naplňování účelu výkonu trestu. (NGŘ 35/2011)

\$Shrnutí kapitoly\$ Specializované zacházení s vězni představuje jeden ze současných trendů českého vězeňství. Jde o cílené a intenzivní věnování se odsouzeným podle jejich rizik, potřeba a zvláštností. Odehrává se jednak na specializovaných odděleních věznic, jednak v rámci speciálně výchovných aktivit programu zacházení a v rámci programů, které prošly standardizací.

\$Příklad:\$ Kazuistika Klient RB, 40 let, přišel do Doléčovacího centra Renarkon (dále jen DC) po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS). Pan R se narodil v jihočeské vesnici, vyrůstal v úplné rodině. Z poměrně souladného manželství rodičů se narodily další dvě děti, bratr a sestra. Bratr byl po rozhodnutí rodičů předán do ústavní výchovy, jednalo se o plánované a dobrovolné rozhodnutí. Pana R. tento krok rodičů velmi zasáhl. Své dětství popisuje jako docela pěkné, do doby, než otec začal pít. To nebyval často doma, matka nestačila na všechny povinnosti a začala zanedbávat děti a domácnost. To bylo kolem 10ti let věku klienta, tu dobu popisuje, jakože začal blbnout, zlobit a dělat „průsery“. Nejprve se jednalo o drobné krádeže, pak o zakládání požárů, vykrádání skladů. Začal se toulat, domů buď vůbec nedošel nebo z domova utíkal. Pro tyto problémy se také zhoršil jeho prospěch ve škole. I tam později přestal chodit pravidelně, jeho docházka byla spíše sporadická. Prospěchově na tom byl průměrně, učil se na trojky, škola ho pak přestávala bavit, nerozuměl si s ostatními dětmi. Pro uvedené výchovné problémy začala s rodinou spolupracovat pracovnice sociálního odboru tehdejšího okresního úřadu. Jednalo se o kurátorku pro mladistvé, která docházela do rodiny, snažila se chlapce motivovat a pracovat také s rodinou. Po asi roce a půl se ale situace stala neudržitelnou, když se chlapec dostal do party starších dětí, s nimiž se jeho trestná činnost zhoršovala ve smyslu závažnosti. Okresní soud tedy rozhodl o uložení ústavní výchovy. Pan R. nastoupil do dětského domova nedaleko bydliště, nastoupil také do školy při dětském domově, později na učiliště. Výchovní pracovníci pro něj nepředstavovali žádnou autoritu, z dětského domova utíkal, na učilišti měl absenci, takto pokračoval do 18ti let, kdy mu byla ústavní výchova ukončena a z domova odešel. Vrátil se domů ke svým rodičům, kde ale nevydržel dlouho, protože záhy byl vzat do výkonu vazby. Byl obviněn z majetkové trestné činnosti. Ve vazební věznici jeho pobyt trval půl roku, pak už se domů nevracel, bydlel u kamarádů. V té době začal pravidelně a často konzumovat alkoholické nápoje, začal experimentovat s drogami. Stálý příjem měl z několika pracovních poměrů, které byly krátkodobé. Když nevydržel v práci, peníze si obstarával majetkovou trestnou činností. Kradl a peníze za následně prodané zboží pak používal také na nákup drog. Z experimentů se následně stalo trvalé užívání. Následovalo první uvěznění, odsouzení za několik trestných činů v délce trvání 2 roků nepodmíněně. Klient byl zařazen do věznice – zatím mírnějšího typu. Uvádí, že již v tomto trestu se dostal k užívání drog ve věznici, že bylo snadné si drogy opatřit a mezi vězni to nebylo nic vyjimečného. Pak následovalo propuštění, po kterém se odcizil s rodiči, ti ho brali jako černou ovci rodiny, nebyli spokojeni s jeho způsobem života. On sám také ne, ale vše ostatní mu přišlo nepohodlné, „normálně“ vydělávat peníze neuměl. Po dalším propuštění z dalšího VTOS, ve kterém již byl za závažnější trestnou činnost, si našel stálejší partnerku, která měla dvě malé děti. Klient popisuje, jak žili relativně spokojeným rodinným životem, staral se o dům, o děti, chodil do práce, toto období trvalo asi 3 roky, děti jej považovaly za otce. V té době s drogami přestal, ale začal v nadměrné míře konzumovat alkohol, což bylo společensky přijatelnější. Pil doma s družkou víno a v restauraci pivo a destiláty. Zprvu se to nejevilo jako problémové, ale když se začal po požití alkoholu projevat agresivně, zbytečně žárlil a to bylo čím dále častější, začalo jeho chování vadit i družce. Vyvrcholením jeho chování byl další trestný čin. Tentokrát byl kvalifikován jako pokus o vraždu, přičemž poškozený měl vážné doživotní následky na zdraví. K činu došlo tak, že se vracel z restaurace v podnapilém

stavu, a viděl, jak jeho družku domů doprovází z práce kolega. Měl zato, že se jedná o jejího milence a bez varování ho napadl a brachiálně poškodil tak, že se poškozený musel léčit několik týdnů v nemocnici. Klient pak byl stíhán vazebně a následně byl odsouzen ke 14ti letům VTOS. Byl zařazen do věznice se zvýšenou ostrahou. První roky VTOS trávil ve Věznici Valdice, jak sám říká, tu dobu si moc nepamatuje, profetoval ji a značně si tak poškodil zdraví. Pak byl přeřazen ze standardních důvodů do Věznice Mírov, kde mu bylo nabídnuto umístění do Specializovaného oddělení pro odsouzené s duševní poruchou. Nabídku přijal, cítil, že by si možná zdraví poškodil nenávratně. Ze začátku ale principy oddělení nechápal a hlavně se necítil dobře při skupinové psychoterapii, která byla součástí programu. Byl zprvu v odporu, ale následně rozpoznával, v čem mu může být účast v programu užitečná. Začal se sebereflexí, v programu zdárně pokračoval tři roky. Pracovníky věznice, kteří vedli program, byl hodnocen jako aktivní, získával si náhled na svou kriminální kariéru a způsob života. Pak požádal soud o přeřazení do věznice mírnějšího typu, bylo mu vyhověno a on byl převezen do Věznice Heřmanice. Důvodem byla i skutečnost, že měl soudem nařízeno protialkoholní léčení, do kterého v heřmanické věznici nastoupil. Na skupinovou práci byl již adaptovaný, patřil k „tahounům“ skupiny, ostatním poskytoval zdárné reflexe a zároveň byl schopen trefných sebereflexí. Otevřeně mluvil o úmrtí rodičů, o svém dilematu, co dělat po 14ti letém trestu. Klonil se nejdříve k návratu k družce, která mu stále psala, pak ale zamýšlel zkusit začít sám. V té době se zúčastnil besedy s pracovníky DC, kteří do věznice dochází zhruba jednou za devět měsíců. Možnost doléčování ho zaujala a proto požádal o zprostředkování dalšího kontaktu, tentokrát o osobní rozhovor. Tak navázal spolupráci s DC ještě v době svého uvěznění. Pracovníci DC za ním ve věznici byli několikrát, jednak ho chtěli poznat, jednak aby klient poznal je a dovedl si tak lépe představit, s jakými lidmi bude po propuštění z VTOS trávit část svého času. Ve věznici žádal klient o povolení opuštění věznice v souvislosti s plněním programu zacházení, chtěl ve spolupráci se zaměstnancem věznice do DC zavítat ještě před propuštěním, vzhledem k délce jeho uvěznění bylo jasné, že i jízda městskou hromadnou dopravou mu bude činit potíže. Nebylo mu však vyhověno, proto mu pracovník DC nabídl, že jej v den propuštění vyzvedne a společně do DC dojedou. Tak se také stalo, klient byl v DC ubytován, podstoupil všechny počáteční vstupní procedury, seznámil se s personálem, se zařízením, s pravidly pro jeho chod. Všichni zainteresovaní pracovníci si mysleli, že pro něj bude bydlení v DC opravdu doslova na půl cesty mezi dlouhodobým pobytem ve věznici a svobodou. Zaměstnanci DC jej doprovodili také do agentury zprostředkovávající zaměstnání, poskytovali mu počáteční sociálně právní poradenství. Jednoho dne se stalo, že zaměstnanec čekal ve smluvenou dobu na smluveném místě, aby s klientem zašel za novým zaměstnavatelem. Na schůzku se ale nedostavil, nevrátil se do DC, ani jeho telefon nebyl dostupný. Pracovníci DC kontaktovali pracovníky věznice, jestli o panu R něco neví, jednali s terapeuty, kteří s ním dlouhodobě pracovali. Ti byli ze zprávy docela nemile překvapeni, žádné informace neměli, jen tipovali, že by mohl pan R odjet za svou družkou, což vždy sám označoval jako lehčí cestu. Z toho, že se pan R neozval, neomluvil se, neodhlásil se, nechal si klíče od svěřené skříňky... byli všichni nemile překvapeni, protože klienta brali jako velmi motivovaného ke změně, jako někoho, kdo si uvědomuje své priority a má vytyčenou cestu. Po několika dnech však klient zavolal a omluvil se. Odjel za kamarádem do jiného kraje, tam měl bydlení u něj v domě v samostatné bytové jednotce, dokonce měl i zajištěnou práci. Svůj náhlý odjezd zdůvodňoval tak, že se cítil hrozně svázaný, že potřeboval po tolika letech samostatnost v rozhodování. Klíče vrátil poštou a pak kontaktoval i pracovníky věznice, aby jim své jednání vysvětlil. Všichni to tak nějak pochopili, jen konstatovali, že právě pan R sice zapracoval na své osobnosti a sebezpoznání, nicméně jako rizikové viděli návrat ke starým známým a přátelům, se kterými buď v minulosti páchal trestnou činností, nebo užíval drogy. Další recidivu závislosti nikdo zcela nevykloučoval, nicméně jako rizikovější se jevila recidiva trestné činnosti především

vzhledem k jeho kriminální kariéře a dlouhodobému ovlivnění osobnosti prizonizací. Klient ještě nějakou dobu kontaktoval terapeutku z věznice, zpravidla se zprávami o práci, bydlení, naposledy se ozval, že se vrátil k již zmiňované družce, že to pro něj bude jednodušší. Téměř náhodou pak bylo zjištěno, že pan R je vazebně stíhán. Následně byl odsouzen k TOS v trvání necelého roku a následně o něm zaměstnanci věznice nemají žádné zprávy, sám se již neozval, což si lze odůvodnit jako stud z opětovného „selhání“.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ pokuste se o definování pojmu specializované zacházení za současného využití již nabytých vědomostí o zacházení s odsouzenými. Jaké jsou výhody specializovaného zacházení? Vidíte nějaké nevýhody, vyplývající z uvedeného způsobu práce s vězněnými osobami?

\$Otázky k zamyšlení:\$ Dokázali byste sami vymyslet nějakou speciálně výchovnou aktivitu, terapeutický program pro vybranou skupinu vězňů? Jak byste postupovali, co byste zohledňovali?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

HENDRYCH, I. *\$Vybrané kapitoly z penologie\$*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010
MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČTA J. *\$Základy penologie\$*. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1995

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S.: *\$Psychologie v právu\$*. Praha: C.H.Beck, 1997

Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č.35/2011, kterým se stanoví minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody, Praha, Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2011

Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č.25/2012 o specializovaných odděleních pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a s poruchami chování a specializovaných odděleních pro výkon ochranného léčení, Praha, Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2012

Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č.31/2012 o vazebních věznicích a profilaci věznic Vězeňské služby České republiky, Praha, Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2012

#7 Specifické činnosti penitenciárního sociálního pracovníka

\$V této kapitole se dozvíte:\$ jaké předpoklady by měl mít sociální pracovník při vedení skupin, na jakých standardizovaných programech participuje a jak může vypadat specializovaný program pro odsouzené, na jehož realizaci se sociální pracovník podílí

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit cíle výcvikových skupin, objasnit, jaké programy byly do současné doby standardizovány, charakterizovat, jak se sociální pracovník může podílet na realizaci programů

\$Klíčová slova kapitoly:\$ skupinová práce, výcvik, terapie, cíle skupin, vedoucí skupin

#7.1 Vedení skupinových aktivit

Sociální pracovníci se podílí v některých případech na realizaci standardizovaných programů zacházení, terapeutických programů nebo vybraných aktivit programu zacházení. Často jde o Sociálně právní poradenství, které představuje „pilíř“ skupinové sociální práce. Někteří kolegové ale participují také na jiných programech a aktivitách, z nichž některé zmiňují. Předpokladem pro skupinovou práci s vězněnými osobami bývá absolvování některého ze specializačních kurzů, v lepším případě jde o Sociálně psychologický výcvik, zpravidla dvousethodinový. Sociální pracovník by měl znát principy skupinové práce, vědět, jaká je jeho úloha jako vedoucího skupiny, případně jako koterapeuta, měl by rozumět skupinové dynamice.

Ve skupinách vedených sociálním pracovníkem jde především o rozvoj sociálních dovedností. Sociální učení je terapeutickým faktorem, který působí ve všech skupinách.

Členové skupiny můžou získat důležité informace o svém zpravidla maladaptivním chování. Terapie je komplexní proces a představuje více než poznání a případnou následnou změnu sociálního chování. Zkušenější členové skupiny se pak naučí zvládat složitější sociální dovednosti: naučí se pomáhat ostatním svými projevy, naučí se řešit konflikty, nesoudí tak lehce ostatní, jsou schopnější prožívat své emoce a umí být empatičtí. (Yalom, Leszcz, 2007) Yalom a Leszcz dále popisují některé cíle skupinové terapie. Přestože se sociální pracovníci buď na terapeutických skupinách podílí zpravidla jen jako koterapeuti nebo vedou skupiny výcvikové či vzdělávací, soudím, že tyto cíle do značné míry korespondují právě se skupinami výcvikovými a vzdělávacími. Jde o: poskytování a přijímání podpory a zpětné vazby; zlepšení mezilidských vztahů a komunikace; experimentování s novým chováním ve vztahu k ostatním; přímé a upřímné vyjadřování pocitů; získání schopnosti introspekce; získání schopnosti náhledu na myšlení, cítění a chování druhých; zlepšení sebedůvěry a konečně prodělání osobní změny výhledem na její užítkování do budoucna.

#7.2 Vybrané standardizované programy

\$Program 3Z\$ Program Zastav se, Zamysli se a Změň se (dále jen "program 3Z") byl vytvořen adaptací britského programu probační služby v letech 2005 a 2006. Program 3Z je kognitivně-behaviorální program s terapeutickými prvky pro dospělé odsouzené muže a ženy. Hlavním cílem programu 3Z je vést odsouzené k vytvoření si adekvátního náhledu na trestnou činnost a uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páchání. Jednotlivé body programu 3Z podněcují odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucích ke kriminálnímu jednání. Odsouzení jsou motivováni k získání nových sociálních dovedností a k nekriminálnímu soběstačnému způsobu života po propuštění. Lektory programu 3Z jsou vyškolení zaměstnanci věznice. Cílovou skupinou jsou odsouzení muži a ženy opakovaně ve výkonu trestu za převážně majetkovou trestnou činnost před lhůtou podmíněného propuštění nebo před koncem výkonu trestu odnětí svobody. Do programu jsou zařazováni odsouzení se žádostí o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s minimální lhůtou 4 měsíce před soudním projednáním nebo 6 měsíců do konce výkonu trestu odnětí svobody. Odsouzení mají za sebou minimálně dvě soudní potrestání, jsou motivováni k řádné účasti v programu, jsou schopni porozumět základním instrukcím, informacím a jednoduchému textu. Program 3Z je pro indikovanou skupinu odsouzených nepovinnou činností, zařazení odsouzeného je podmíněno jeho souhlasem. Je realizován dvojicí lektorů, kteří byli předem řádně vyškoleni a provedli úspěšně první běh programu 3Z. Program 3Z je ve věznici realizován dvakrát ročně, zpravidla na jaře a na podzim. Sezení programu 3Z probíhají 1x týdně po dobu 11ti týdnů a nepřesahují 120 minut. Kritériem pro dokončení programu 3Z odsouzenými je absolvování minimálně 9 sezení při dodržování jeho pravidel a naplnění jeho účelu. Odsouzený získá osvědčení o absolvování vydané věznicí. K účasti na programu 3Z nejsou odsouzení přemísťováni do jiné věznice. (NGŘ 35/2011) Projekt programu je součástí příloh.

\$Program GREPP\$ Program vychází z Usnesení vlády České republiky z roku 2006, kterým byl schválen Plán úkolů boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí. Ve dvou vybraných věznicích se realizují dva typy programu. Program GREPP 1, který je intenzivním, krátkodobým reedukačním programem pro pachatele trestných činů násilí na dětech, mezi něž patří zejména týrání dětí, komerční sexuální zneužívání dětí a sexuální zneužívání bez komerčního aspektu (dále jen „program GREPP 1“) a Program GREPP 2, který je dlouhodobým terapeutickým programem pro odsouzené, kteří úspěšně absolvovali program GREPP 1 (dále jen „program GREPP 2“). Lektory programu GREPP jsou určení zaměstnanci věznice. Cílovou skupinou jsou odsouzení muži vykonávající trest ve věznicích s dozorem a ostrahou, kteří jsou ve výkonu trestu pro trestnou činnost spáchanou na dětech. Je hodnoceno, zda a v jaké míře odsouzený přiznává své chování naplňující skutkovou podstatu trestných

činů, za které byl odsouzen, zda odsouzený se zařazením do programu GREPP souhlasí a zda má uložené ochranné léčení.

Program GREPP 1 je pro vybranou skupinu odsouzených povinnou činností, ke které není umožněn alternativní výběr. Zařazení odsouzeného do programu GREPP 2 je podmíněno jeho souhlasem. K účasti na programu GREPP jsou odsouzení na přechodnou dobu přemístěni do Věznice Heřmanice nebo do Věznice Nové Sedlo. (Biedermanová, Petras, 2011)

\$Program TP 21 JUNIOR\$ Terapeutický program 21 JUNIOR (dále jen "program TP 21 JUNIOR") byl vytvořen v roce 2007. Jedná se o edukativně-terapeutický program pro mladistvé odsouzené muže. Cílem programu TP 21 JUNIOR je minimalizace násilných projevů v chování odsouzených snížením jejich aktuální, situačně podmíněné hladiny agresivity. Odsouzení jsou motivováni vytvořit si pozitivní náhled na nevhodnost řešení konfliktních a zátěžových situací agresivním jednáním, uvědomit si vlastní zodpovědnost a přijetí konkrétních důsledků za své jednání a za porušování zásad slušného chování spojeného s násilím. Jsou vedeni k pozitivním změnám a podporováni naučit se využívat smysluplně svůj volný čas. Lektory programu TP 21 JUNIOR jsou určení zaměstnanci věznice. Cílovou skupinou jsou mladiství odsouzení s poruchami chování, kteří se projevují násilnickými sklony a agresivitou v kolektivu ostatních mladistvých odsouzených, případně nevhodným chováním se znaky šikanování. Do programu jsou zařazováni odsouzení s opakovaným problémovým chováním, s chováním a jednáním s prvky násilí a agresivity, s motivací k řádné účasti, se schopností porozumět základním instrukcím, informacím a jednoduchému textu.

Program je plánován na 12 týdnů intenzivního působení a další 4 týdny na jeho celkové vyhodnocení. Lektory jej realizují ve věznici dvakrát ročně, zpravidla na jaře a na podzim. Činnosti programu TP 21 JUNIOR probíhají denně a jsou rozděleny do týdenních bloků. K účasti na programu TP 21 JUNIOR nejsou odsouzení přemísťováni do jiné věznice.

\$Program PARDON\$ Je intervenční program pro řidiče s problémovým průběhem řídičské praxe (dále jen "program PARDON"). Jedná se o krátkodobý terapeuticko-edukativní program pro odsouzené muže. Jeho cílem je vytvoření náhledu na problémové chování, které vedlo k dopravnímu přestupku či k trestnému činu v dopravě. Lektory programu PARDON jsou vyškolení zaměstnanci věznice. Cílovou skupinou jsou odsouzení muži vykonávající trest ve věznicích s dozorem, kteří jsou ve výkonu trestu pro trestnou činnost spojenou s problémy v řídičské praxi. Jsou do něj zařazováni odsouzení s motivací pro práci v programu.

Program je pro vybraného odsouzeného nepovinnou činností, zařazení odsouzeného je podmíněno jeho souhlasem. Program je plánován v celkovém rozsahu 39 hodin. Činnosti programu PARDON probíhají denně v rozsahu minimálně 6 hodin. Program PARDON probíhá ve Věznici Pardubice a Věznici Odolov dvakrát ročně.

\$Program TP KEMP\$ Terapeutický program pro odsouzené pachatele násilné trestné činnosti je realizován ve Věznici Vinařice, jde o dlouhodobý terapeutický program pro odsouzené muže. Jeho cílem je vytvoření náhledu na násilné chování a naučení se ovládnutí tohoto chování. Lektory TP KEMP jsou určení zaměstnanci věznice. Cílovou skupinou jsou odsouzení muži vykonávající trest ve věznicích s ostrahou, kteří jsou ve výkonu trestu pro násilnou trestnou činnost, jejich kriminální narušenost je nízká, odsouzení připouští vinu a jsou motivováni ke změně. Program je pro vybrané odsouzené nepovinnou činností, zařazení do programu je podmíněno jejich souhlasem. TP KEMP je terapeutický program v trvání 18 měsíců.

#7.3 Vybrané aktivity specializovaného zacházení

Zde uvádím konkrétní program specializovaného zacházení. Jedná se o program protialkoholní léčby a léčby patologického hráčství, který je realizován ve Věznici Heřmanice. Zmiňuji zde důležité aspekty léčby, když na této participuje také sociální

pracovník. V rámci skupinové sociální práce má na starosti realizace aktivity Sociálně právní poradenství, v rámci individuální práce pak pomáhá řešit problémy jednotlivých odsouzených zařazených do léčby. Sociální pracovník je členem terapeutického týmu, podílí se na týmových rozhodnutích.

Cílem protialkoholní léčby a léčby patologického hráčství je vytvoření kritického náhledu na alkoholovou či gamblerskou kariéru odsouzeného, ozřejmění souvislostí užívání psychoaktivních látek či patologického hraní a páchání trestné činnosti, ozřejmění podstaty syndromu závislosti, vedení odsouzených k náhledu chorobnosti jejich užívání alkoholu či patologického hráčství, motivace k abstinenci a nabídnutí režimové léčby i skupinové psychoterapie, které by rozhodnutí k abstinenci posilovaly a redukovaly riziko recidivy. Jde o přestrukturování hodnotových schémat, získání nových dovedností k zvládnání krizových situací, poznání nového životního stylu, budování volných vlastností. Posláním zacházení je tak v co největší míře snaha o omezení a snížení nebezpečnosti a pravděpodobnosti recidivy u rizikových pachatelů trestné činnosti vykonávajících trest odnětí svobody a tím přispívat ke zvyšování ochrany společnosti po jejich návratu do občanského života. Hlavním pilířem cílů specializovaného oddělení, ve kterém se léčba vykonává, je pravidelná systémová skupinová práce, využívající prvků skupinové dynamiky, vzájemného ovlivňování, ale také principů individuálního přístupu.

Vlastní léčba probíhá na komplexní formou, kombinuje psychoterapeutické přístupy dynamického a kognitivně – behaviorálního směru, prvky léčby režimové a některé prvky léčby v terapeutické komunitě. Použité terapeutické prostředky odpovídají metodám protialkoholní léčby ve zdravotnických nevězeňských zařízeních, také doba léčby je plně dostačující a obvyklou dobu léčby v nevězeňských zařízeních překračuje.

Všichni odsouzení jsou zařazeni do aktivit, které se dělí dle jejich zařazení do dvou terapeutických skupin. Odsouzeným jsou týmem specialistů přidělovány funkce spojené s komunitním způsobem života oddělení.

Povinnými terapeutickými aktivitami jsou: Komunita, Skupinová psychoterapie (1. terapeutická skupina), Psychologické poradenství (2. terapeutická skupina), Životopisná skupina, Relaxační techniky, Deník, Pracovní terapie v dřevodílně,

Dobrovolné aktivity tvoří: Arteterapie, Sportovní činnost, Psychowalkman – audiovizuální stimulace, Fototerapie bílým světlem

Povinné vzdělávací aktivity: Sociální poradenství,

Povinné aktivity sebeobslužného charakteru: Sebeobslužné činnosti, Úklidové práce společných prostor

Do léčby jsou na základě doporučení odborné komise zařazováni rozhodnutím ředitele věznice odsouzení muži, zařazení do věznice s ostrahou, kterým bylo soudem nařízeno ochranné protialkoholní léčení či léčení patologického hráčství podle trestního zákoníku. Délka léčby je 6 – 9 měsíců, je posuzována individuálně dle osobnostních dispozic a motivačních schémat odsouzeného.

Při zařazení do léčby je každému odsouzenému stanoven individuální plán, který je zformulován jako program zacházení, jenž je reflexí jeho vlastních potřeb a osobnostního potenciálu. Aktivity, do kterých je odsouzený zařazen dle příslušné terapeutické skupiny, vyhodnocuje vedoucí aktivity průběžně, nejpozději v termínu vyhodnocení programu zacházení. Nezvládá-li odsouzený psychoterapii (jež je součástí 1. terapeutické skupiny), je přeřazen do 2. terapeutické skupiny, kde je stěžejní aktivitou psychologické poradenství a v tomto ohledu je mu adekvátně aktualizován program zacházení. (Manuál Věznice Heřmanice, 2013)

\$Shrnutí kapitoly\$ Sociální pracovníci se za určitých okolností mohou stát vedoucími výcvikových nebo vzdělávacích skupin, na ostatních typech skupin mohou participovat zpravidla jako koterapeuti. Měli by tedy znát cíle skupin, být seznámeni se skupinovou

dynamikou. Své znalosti pak mohou zúročit při práci s odsouzenými v rámci standardizovaných programů, např. 3Z, GREPP nebo při vybraných speciálně výchovných aktivitách, jaké představují např. aktivity protialkoholní léčby.

\$Příklad: Projekt aktivity programu zacházení Sociálně psychologický výcvik

„Získání a zlepšení sociálních dovedností při hledání, získání a udržení zaměstnání“ \$

Druh aktivity: speciálně výchovná, **Vedoucí aktivity:** sociální pracovnice, **Obsah:** Seznámení s výcvikem, představení, očekávání, stanovení pravidel

Představení se osobně, telefonicky, Kde hledat práci, inzeráty, životopis, Film, Chování agresivní, pasivní a asertivní, Asertivní nezaměstnaný, průvodní dopis, Příjímací pohovor, Závěr programu

Cíl: Získání a zlepšení sociálních dovedností při hledání, získání a udržení zaměstnání

Místo konání: terapeutická místnost **Metody práce:** rozhovor, diskuse, testy, dotazníky, modelové situace, cvičení **Formy (techniky) práce:** skupinová i samostatná práce

Frekvence konání: 1x týdně, **Hodinový rozsah:** 90 minut, **Počet účastníků:** 3-10

Pomůcky: televize, videorekordér, videokamera, hifi souprava, videokazety, knihy, sešity, denní tisk, inzertní noviny, tabule flipchart s příslušenstvím, psací potřeby

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ Jakou úlohu může mít sociální pracovník ve vztahu ke skupinové práci? Charakterizujte minimálně jeden vybraný program.

\$Úkoly k textu:\$ Porovnejte minimálně dva vybrané programy. Na kterých uvedených programech si dovedete nejlépe představit působení sociálního pracovníka? Svou odpověď zdůvodněte

\$Otázky k zamyšlení:\$ Jaký smysl má probraný způsob zacházení? Není finančně příliš nákladný? Jak by mělo vypadat vzdělání sociálního pracovníka v kontextu s uvedenými informacemi?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M. *\$Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programu zacházení.\$* Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011

YALOM, I., D., LESZCZ, M. *\$Teorie a praxe skupinové psychoterapie.\$* Praha: Portál 2007
Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č.35/2011, kterým se stanoví minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody, Praha, Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2011

BUDIRSKÁ, K. *\$Manuál specializovaného oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního a patologického hráčství ve Věznici Heřmanice.\$* Ostrava, 2013

#8 Kontinuální sociální práce

\$V této kapitole se dozvíte:\$ co je postpenitenciární péče a jak se transformovala do kontinuální sociální práce s pachateli trestných činů

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit pojem postpenitenciární péče, objasnit význam pojmu kontinuální práce, charakterizovat činnosti jednotlivých subjektů, které na kontinuální práci participují

\$Klíčová slova kapitoly:\$ postpenitenciární péče, kontinuální sociální práce, sociální kurátor, kurátor pro mládež

#8.1 Postpenitenciární péče

Konstituování moderního systému sociální práce s pachateli trestných činů je záležitostí dlouhodobou a ve své finální fázi je závislé zejména na rekodifikaci trestního práva a na přijetí dalších právních norem. Dosavadní sociální pomoc byla a je poskytována trestně odpovědným osobám stíhaným (vazba), odsouzeným i propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody metodami sociální práce. Tu garantují společně s místním a časovým omezením sociální pracovníci věznic, sociální kurátoři, pracovníci probační a mediační služby ve spolupráci s dalšími participujícími subjekty. Na péči penitenciární by měla v rámci moderního systému sociální práce navazovat péče postpenitenciární, která je uplatňována na

základě dobrovolnosti všem občanům propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody. Spočívá v poskytování výchovné a poradenské služby, v pomoci při pracovním uplatnění, při ubytování, v poskytování věcné pomoci (finančních dávek) eventuálně dalších služeb. Je závěrečnou etapou tzv. kontinuální pomoci, v rámci níž by měla být přijata opatření kontinuální sociální péče zahrnující sociální intervenci již v době přípravného trestního řízení, řízení vykonávajícího až po fázi adaptační. (Mühlpachr, 2004)

Nejčastěji se lze setkat s trojím základním vymezením tohoto pojmu:

\$v užším pojetí\$ kdy postpenitenciární péče je poskytována jen odsouzeným osobám po výkonu trestu odnětí svobody pouze na základě dobrovolnosti, mimo zařízení věznic a to ve formě sociální péče a sociální pomoci;

\$v širším pojetí\$ kdy postpenitenciární péče je poskytována odsouzeným osobám po výkonu trestu odnětí svobody nejen na bázi dobrovolnosti, ale má i státní formu nuceného, povinného dohledu (kontroly) nad zvláště narušenými osobami v oblasti sociální adaptace, reintegrace, kde hrozí velké riziko opětovného sociálního selhání;

\$v nejširším pojetí\$ kdy sociální pomoc a péče je poskytována ze strany společnosti na bázi dobrovolnosti, bezplatně a to všem pachatelům, i těm, kteří si odpykali jakýkoli jiný trest než trest odnětí svobody. Tato nákladná sociální péče a pomoc pachatelům trestných činů se rozšiřuje o tzv. ranou pomoc, kdy se jedná o pomoc už v momentu konfliktu se zákonem v trestně přípravném. (Černíková, 2008)

Z výše uvedených pojetí lze odvodit dvě základní formy postpenitenciární péče:

\$dobrovolná forma\$ obvykle nemá přísná pravidla a její využívání závisí na klientově svobodné vůli, tzn. že je zde respektováno svobodné rozhodnutí klienta o jejím počátku a ukončení, případně znovuzapočetí. Znamená tedy dobrovolné rozhodnutí klienta o zahájení ale i ukončení kontaktu (nizkoprahová centra, charitativní organizace). Klasická charitativní dobrovolná postpenitenciární péče neklade na klienta žádné nároky a svoje služby nepodmiňuje jejich plněním;

\$nucená forma\$ má obvykle (zákonem) vymezená pravidla a podmínky své aplikace a do značné míry je v oslabené podobě pokračováním v omezení klienta (např. probace, parole, ambulantní ochranné léčby apod.). (Netík, Netíková, Hájek, 1997)

Černíková (2008) uvádí následující **\$důvody pro vznik postpenitenciární péče\$** (jako následné sociální péče o osoby po VTOS nebo jiných soudních sankcích) a její potřeby: cíle penitenciárního procesu nejsou zcela dosaženy, nebo nejsou přiměřeně ustáleny a jedinec potřebuje odbornou pomoc, péči k adaptaci na nové podmínky života mezi občany a k integraci do společnosti;

první dny po propuštění na svobodu jsou obdobím sociální rekonvalescence, kdy jedinec obnovuje sociální dovednosti, získává korektivní zkušenosti a postupně se snaží integrovat do společnosti. V této době potřebuje odbornou péči, zejména v některých individuálních případech, neboť může snadno podlehnout negativním vlivům;

k nejčastější recidivě dochází v průběhu prvního roku na svobodě nebo po absolvovaném ochranném léčení;

prožívání krize během prvních dnů na svobodě;

výskyt zpravidla větší bezradnosti spojené s řešením problémů, konfliktů, prožívání obav, úzkosti a následkem toho nevhodné sociální chování;

problémy s překonáváním stigmatu kriminálního (klient si s sebou nese „nálepku kriminálního“);

důsledky prizonizace – běžný život klade mnohem větší nároky na rozhodování a nesení důsledků za své chování (např. nutnost svobodného rozhodování se o splnění povinnosti, např. vstát do práce); reálný život člověka mimo vězení představuje neustálé hledání, volbu alternativ řešení úkolů, situací, způsobu chování a nesení důsledků této volby včetně převzetí odpovědnosti za ně;

prožívání sociální vykořeněnosti po dlouhodobých a opakovaných trestech odnětí svobody, snížení hodnoty sebe sama; prožívání pesimismu z životní reality, ztráta nebo obtížnost nalézání smyslu života v každodenní realitě;

heteronomní morálka;

výskyt problémů spojených s obnovením partnerských vztahů případně po jejich rozpadu hledání a vytváření nových;

obnovení rodičovské role a adekvátních vztahů k dětem;

obnovení nebo vytvoření si nových materiálních podmínek k životu, taktéž profesionální uplatnění.

Mezi **\$další důvody\$** lze zařadit:

nutnost splácení dluhů a škod z trestné činnosti; „vábení“ bývalých kamarádů, často právě z podsvětí nebo bývalých spoluvězňů; riziko relapsu zneužívání alkoholu, drog nebo patologického hráčství zejména tehdy, pokud byly toto fenomény v přímé nebo nepřímé souvislosti s trestnou činností; obnovení pracovních návyků a profesních dovedností (Sochůrek, 2007)

#8.2 Kontinuální sociální práce

Kontinuální sociální práce s pachateli trestné činnosti představuje koncepci péče o občany společensky nepřizpůsobené a je součástí sociální politiky, která se orientuje na prevenci kriminality. Myšlenka tohoto typu sociální práce v průběhu trestního řízení a po jeho skončení se začala realizovat na počátku 90. let 20. století z iniciativy sociálních kurátorů v době po amnestii prezidenta republiky. Do té doby sice existovala jistá spolupráce sociálních kurátorů s pracovníky tehdejších nápravněvýchovných ústavů, postrádala však systémový charakter, soustředila se na realizaci tzv. „předvýstupních besed“, přičemž individuální přístup k odsouzeným byl ojedinělý. Byl spíše vlastní iniciativou sociálních pracovníků věznic a kurátorů. Již v té době existovala spolupráce kurátorů pro mládež se sociálními pracovníky resortu Ministerstva spravedlnosti, která vycházela z povinností, které byly uloženy orgánům péče o mládež. V první polovině 90. let byla přijata nová legislativní opatření, která vytvořila příznivé předpoklady pro systémovou kontinuální sociální práci zainteresovaných institucí. O koncepci kontinuální sociální práce se poprvé zmiňují autorky Voňková a Chalupová v publikaci „Sociální práce s pachateli“ vydané v roce 1992.

Podle Černíkové (2008) zahrnuje kontinuální sociální péče práci s klientem ve všech fázích trestního řízení (ve vazbě či na svobodě), včetně soudního řízení i ve výkonu trestu. Jejím cílem je navázání vzájemného socioterapeutického vztahu v zájmu působení na osobnost klienta tak, aby byla upevněna, eventuálně vytvořena jeho pozitivní sociální vazba k okolí, aby nedocházelo k jeho sociální izolaci. Kontinuální sociální péče umožňuje řešit problémy obviněných a odsouzených v co největším předstihu před jejich propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody a tím minimalizovat následky jejich nepříznivé situace.

V rámci kontinuální sociální práce s pachateli trestných činů lze rozlišit:

Penitenciární sociální práci, kterou vykonává sociální pracovník Vězeňské služby ČR ve věznicích pro výkon vazby a pro výkon trestu. Vztahuje se k resocializačnímu procesu a jeho cílům,

Ranou pomoc a postpenitenciární práci, kterou vykonávají sociální kurátoři úřadů ve vazební věznicích u obviněných a dále po propuštění vězňů z výkonu trestu odnětí svobody.

Poskytování sociální péče sociálními kurátory zmírňuje důsledky výkonu vazby a výkonu trestu, předchází zprůtrhání sociálních vztahů a připravuje klienty na život v extramurálních podmínkách. (Černíková, 2008)

Mezi hlavní státní subjekty kontinuální sociální péče orientující se na pachatele trestných činů náleží: sociální pracovník Vězeňské služby ČR, sociální kurátor, probační a mediační služba (tzv. parole, podmíněné propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody s vyslovením probačního dohledu).

Sociální kurátor pro dospělé poskytuje sociální pomoc dospělým občanům společensky nepřizpůsobeným, zejména: občanům propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody, občanům, proti nimž je vedeno trestní stíhání, případně jim byl výkon trestu odnětí svobody podmíněně odložen, a kteří tuto pomoc potřebují k překonání nepříznivých sociálních dopadů, občanům závislým na alkoholu nebo jiných drogách, kteří sociální pomoc potřebují v řešení sociální situace, občanům žijícím nedůstojným způsobem života, občanům propuštěným ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti.

Podle stávající zákonné úpravy je poskytovaná postpenitenciární péče založena na bázi dobrovolnosti, kdy propuštěný z výkonu trestu, případně jiný klient po výkonu ochranného opatření nemá žádnou právní povinnost využít nabízenou pomoc. Pomoc kurátora je poskytována na základě zájmu klienta. Nabízenou pomoc využívají převážně ti klienti, kteří mají nad sebou určitý nadhled, uvědomují si své problémy a mají snahu je změnit.

Sociální práce sociálního kurátora je pojata jako kontinuální činnost, působení a pomoc, odehrávající se v kontextu sociálních situací. K obecným rysům preventivně orientované případové práce patří kontinuita přístupu k řešení problému klienta, a proto se netýká pouze pomoci klientovi v rámci trestního řízení, výkonu trestu, pomoci při a po propuštění.

Kurátor pro mládež (pracovník sociálně-právní ochrany dětí a mládeže)

Kurátoři se zabývají dětmi a mladistvými, kteří se dopustili činnosti jinak trestné nebo mají závažné výchovné problémy. Dětem a jejich rodinám poskytují sociálně právní poradenství, sociálně výchovnou péči a pomoc, spolupracují s ostatními zainteresovanými institucemi, účastní se soudního řízení ve věcech trestních i občansko-právních jako opatrovníci, nebo kolizní opatrovníci dětí. (Hendrych 2010)

System kontinuální sociální péče vyžaduje úzkou spolupráci sociálních pracovníků

Vězeňské služby ČR s kurátory pro mládež a se sociálními kurátory obecních úřadů s rozšířenou působností nebo středisek sociální prevence. K jejímu zabezpečení je nezbytná především úzká vzájemná informovanost obou kategorií sociálních pracovníků.

K jejich povinnostem náleží péče o: děti do 15 let, jenž se dopustily činu jinak trestného, mladistvé ve věkovém rozpětí 15 – 18 let, u nichž bylo zahájeno trestní stíhání nebo kteří se dopustili přestupku, provinění, děti a mladistvé s opakovanými poruchami chování závažného rázu (záškoláctví, úteky z domova, agresivita, toxikomanie či alkoholismus).

U mladistvých osob je úkolem Vězeňské služby po vzetí mladistvého do vazby či výkonu trestu informovat o této skutečnosti kurátora pro mládež. Ten pak následně poskytne Vězeňské službě ČR pro její potřebu zprávu o poměrech mladistvého. (Černíková, 2008)

Mezi nestátní subjekty postpenitenciární péče patří občanská, církevní a charitativní sdružení a organizace. Ty poskytují různé druhy sociální pomoci a z tohoto hlediska je možné je členit na subjekty poskytující:

materiální pomoc (šatstvo, jídlo apod.): ADRA, Česká katolická charita, Červený kříž, Centrum Diakonie Českobratrské církve evangelické

poradenskou pomoc (v situaci nouze, krize): Podané ruce – pomáhají lidem v tíživé životní situaci s řešením jejich drogového problému, aby ho co nejlépe zvládali, a snaží se působit tak, aby se tomuto problému předcházelo. Zároveň se podílejí na ochraně společnosti před negativními důsledky zneužívání návykových látek;

sociální péči, která diferencovaně zahrnuje stravování, osobní hygienu, ubytování, zdravotní péči a také integrativní program: Armáda spásy a její azylové domy, ubytovny pro bezdomovce, denní střediska,

Vzniklé iniciativy přispívají k obohacení sítě poskytovaných sociálních služeb ve vztahu k jedincům s problémy v sociální adaptaci a sociální integraci. V současné době představují významné, ustálené subjekty v realizaci sociální prevence a prevence kriminality, a začíná se rozvíjet systémová spolupráce i s institucemi státními. (Černíková, 2008)

\$Shrnutí kapitoly\$ Postpenitenciární péče je přirozeným a nutným pokračováním péče penitenciární. Je poskytována především osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody. Je součástí kontinuální sociální práce s pachateli trestných činů, jejímž cílem je především práce s pachatelem v kterémkoliv stadiu trestního řízení tak, aby byl co nejvhodněji připraven na život bez páchaní trestné činnosti. Garantem kontinuální sociální práce je penitenciární sociální pracovník, který spolupracuje především se sociálními kurátory, s kurátory pro mládež, Probační a mediační službou a nestátními institucemi,

\$Příklad:\$ Na tomto místě uvádím kazuistiku mladistvého obviněného, se kterým jsem pracovala v období 2002-2003 ve Věznici Karviná. Spolupracovala jsem přitom s kurátorkou pro mladistvé, s výchovným ústavem. Obviněný byl do současné doby několikrát ve výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody, kdy využil možnosti pomoci sociálního kurátora a také se obrátil na Probační a mediační službu. Po kazuistice následuje doslovný přepis dopisu, který mi mladistvý Tomáš předal s tím, abych jej následně doručila na soud – všemi prostředky se snažil o propuštění z výkonu vazby a její nahrazení dohledem Probační a mediační služby, nicméně vzhledem k jeho relativně rozvinuté kriminální kariéře (vzhledem k věku), kdy mu do vazby „docházela“ další trestní stíhání, se nakonec o propuštění z vazby ani nepokusil. Minimálně v tomto byl tedy schopen sebereflexe.

\$Kazuistika T.P.\$ Mladistvý obviněný Tomáš se narodil v roce 1987 v Karviné, byl vychováván v neúplné rodině. Uvádí, že asi od pěti do patnácti let jej vychovávala babička s dědou (otcovi rodiče) v Karviné. U nich byl proto, že otec byl ve výkonu trestu odnětí svobody ve Věznici Heřmanice za loupežné přepadení a matka si v Holandsku vydělávala prostitutí. S prarodiči chodil Tomáš za otcem do věznice na návštěvu. Když byl otec propuštěn, našel si přítelkyni, se kterou bydlel ve společné domácnosti. Pak usiloval o získání syna do vlastní péče. To se mu podařilo, Tomáš i jeho starší bratr Petr, r. 1985 se přestěhovali k otci do Havířova. Tomáš u něj nebyl spokojený, otec před ním často mluvil o tom, jak se podobá (v negativním smyslu) své matce. S přítelkyní otce Tomáš taky nevycházel. Má asi 38 roků, s otcem se často hádá, důvodem hádek je finanční situace, oba hrají na automatech a chybí jim peníze. Společné dítě nemají.

Tomáš má dva sourozence. Starší Petr odešel v 18ti letech z domu, byl již ve výkonu trestu odnětí svobody, mladší Alexandr, r.1990 byl rozsudkem Okresního soudu Karviná, pobočka Havířov svěřen do výchovy matky. Rozsudkem téhož soudu byli Tomáš a Petr svěřeni do výchovy otci. Tomáš otce neresppektoval, často byl několik dnů mimo domov, ve škole, kterou několikrát změnil, měl neomluvenou absenci, škola ho vůbec nebavila. Pokud nebyl doma, stýkal se se svými kamarády, spal většinou po sklepích. Podle jeho slov musel krást, aby si měl za co koupit jídlo. Začal experimentovat s drogami, především s pervitinem. Bylo mu příjemné, že když si ho píchne, nemá hlad a hlavně nemusí spát, tzn. nemusí být na noc ve sklepech.

Tomáš absolvoval 6 tříd základní školy, 2x propadl. V roce 2002 byla rozsudkem výše jmenovaného soudu nařízena ústavní výchova. Tomáš říká, že by se chtěl vyučit zedníkem, ale neví, jestli se mu to povede, protože zatím je častěji na útěku než v diagnostickém (výchovném) ústavu.

Když byl doma, hrál fotbal a chodil na diskotéky. Má přítelkyni Annu, se kterou čeká dítě, které by se mělo narodit v listopadu. Neví přesně kdy, s přítelkyní není v kontaktu, protože nezná její adresu. Tomáš kouří asi 30 cigaret denně, převážně tabák, alkohol mu příliš nechutná. V současné době se cítí zdrav.

Ve výkonu vazby je potřetí, nyní je stíhán za krádeže (telefonů a peněženek). Projevil zájem o jakoukoli pomoc při propuštění z vazby, nechce zde být na vánoce. Ví, že má nařízenou ústavní výchovu, ale má následující představu: bude propuštěn z vazby, půjde ke své tetě (otcova sestra) a jejímu druhovi do Karviné, ti se o něj budou starat a on už nebude páchat trestnou činnost, protože bude mít kde spát a bude mít dostatek jídla. Napsal a předložil mi

svůj příběh, myslel si, že ho dám k dispozici obhájkyni a ta zařídí propuštění. Doporučila jsem mu obrátit se na Probační a mediační službu, nakonec ale k jejímu kontaktování nedošlo, protože byl obviněn z loupežného přepadení a to podle něj znamená konec šancí na trávení vánoc doma. Podle jeho vyjádření snáší pobyt ve věznici dobře, má návštěvy rodiny, většinou tety a strejdy. Je zde již potřetí. Zapojuje se do skupinových aktivit (výtvarný a zeměpisný kroužek). Se spoluvězni problémy nemá. Byl kázeňsky trestán za poškozování zařízení cely. Tomáš je při rozhovorech i aktivitách sdílný, s přiměřeným verbálním projevem. Je upraven, v civilním oděvu, jehož pravidelnou výměnu mu zajišťuje teta.

Uvedené údaje byly součástí sociální anamnézy, kterou jsem zpracovala v říjnu roku 2003. Údaje pocházely ze sdělení mladistvého a jeho kurátora, studia osobního spisu, osobní karty a zprávy o rodinných poměrech z Magistrátu města Havířova. Kurátor pro mladistvé Tomáše ve vazbě několikrát navštívil, Tomáš se pokaždé zajímal především o možnost zrušení ústavní výchovy. Byl odsouzen k šesti měsícům odnětí svobody nepodmíněně, trest vykonal v opavské věznici, která se specializuje na výkon trestu mladistvých odsouzených. V současné době se Tomáš nenachází v žádném vězeňském zařízení, což může znamenat konec, ale také pouze přerušení jeho kriminální kariéry.

17.10.2003 pátek

\$TOMÁŠ P. ŽIVOTOPIS VAZBA\$

Vyprávím svůj příběh podle pravdy: **VĚZENÍ KARVINÁ** Začalo o v roku 2001... Když byl rok 2001 tak jsem opustil svůj domov z důvodu otce který mi neustále nadával tak proto sem utekl z domova a taky sem se musel život naučit žít bez pomoci rodičů, když jsem byl malý tak můj táta šel do basy a máma to neudržela a dala nás vychovávat k babičce, bylo mi pět roků a bratrovi sedm a bylo to těžké táta dostal 5 let. Když vylezl z vězení tak mi bylo 10 let, zatím bydlel ze svojí přítelkyní na ubytovně a já z bratrem u babičky. Asi za 3 roky nás dostal k sobě soudně a mě to štvalo furt mi vičítal že jsem podobný na svojí mámu a tak mi začal přidělovat nadávky, já jsem to nemohl vydržet a tak jsem utekl z domů a musel jsem krást abych jsem se mohl žít nemohl jsem se viučit a proto jsem skončil v 7.třídě a když jsem tak žil potkával jsem různé kamarády a tak mi furt nabízely drogy a já už to nevydržel tak sem si hned píchl pervitin přím do žíli moc jsemi to líbilo že jsem nemusel spát po různých sklepách a tak jsem to bral potom pořád a najednou jsem si na to zviknul nemusel jsem jíst a ni spát komu by se to nelíbilo lepší nespát než jsem si pomyslel když si nepíchnu tak spím ve sklepe, tak jsem kradl pro drogy a taky jsem musel někdy jíst a pít nezbívalo nic jiného, zkoušel sem jíst na kradené věci a nemislete si že mi to jedno nebylo bylo mi těch lidí líto ale já jsem byl nucen krást nikdo mi nepomáhal byl jsem na to úplně sám, jak sem to měl zvládnout, najednou mě zachytila (zadržela) policie a dala mě na vazbu a už jsem na to nepomyslel když mě pustily tak mi zase něco přišily a zase na VAZBU.

teďkom jsem tu po třetí a už přemýšlím co jsem nou bude jak vůbec dopadnu, počítám stím že mě odsoudí ale já to nezvládnou a nevím co budu dělat vým že jsem byl v diagnostickým ústavu ale to není promě já patřím do děckého domova když se omě rodiče nestarají, kdyby jse staraly tak by jsem nemusel krást a ani by jsem nemusel být zavřeny a čekat na soud, příznávám mojí chybu a vým že si někdo bude myslet že to píšu aby mě někdo litoval ale není to pravda chtěl bych tímto dopisem říct proč jsem páchal trestnou činnost že jsem to nedělal z hlouposti, ale abych se uživil. Chtěl jsem jenom říct abyste věděly za co mě budete soudit... neměl jsem jinou možnost než krást a proto by jsem chtěl jenom říct abys te mi dali co nejnížší trest, třeba bych šel i na nějaké léčení, chci se dát konečně dohromady. A taky by jsem vám chtěl říct že kdyby jste si mysleli že jak mě propustíte že budu nadále krást tak k tomu bych chtěl jenom říct že bych se úplně změnil protože mi navrhl můj strejda a teta že kdyby mi to všechno vyšlo a dobře dopadlo tak bych můj strejda se omě postaral a klidně by jsi mě do vlastní péče zbral, nebo by jsem byl v dětském domově tak by jsi mě brali na dovolenky a proto vím že bych už nepáchal trestnou ČINNOST protože by bylo o mě

postaráno, já vás prosím jen o jednu věc aby jste mi daly poslední možnost abych vám ukázal že chci se sebou fakt něco udělat protože mě taky život nebaví já chci žít pořádný život mít rodinu co se omě postará a to mám buď domov nebo strejda s tetou a tomu já věřím a prosím vás ještě o jednu a poslední možnost, a já bych vám tak rád dokázal že mluvím jenom pravda chtěl bych se vyučit a když budu zavřený tak mi ta možnost uteče a já nebudu mít tu možnost se vyučit tak vás moc prosím kdyby jste mi mohli dát aspoň tu největší podmínku nebo něco takovýho abych měl ještě jednu šanci hodně jsem se ponaučil.

Děkuji za předem pochopení: P.Tomáš, nar. 1987

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ Jaký je rozdíl mezi postpenitenciární péčí a kontinuální sociální prací? Proč je garantem kontinuální sociální práce právě vězeňský sociální pracovník?

\$Úkoly k textu: \$ Zjistěte, jak probíhá kontinuální sociální práce ve vašem regionu, informace pak následně sdělte ostatním na přednášce.

Zjistěte aktuální podmínky pro výkon práce sociálního kurátora, jaké má možnosti a limity.

\$Otázky k zamyšlení:\$ Jakou motivaci ke spolupráci můžou mít lidé propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v případě, že dobrovolně navštíví sociálního kurátora?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

ČERNÍKOVÁ, V. *\$Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity.\$* Plzeň: Aleš Čeněk, 2008

HENDRYCH, I. *\$Vybrané kapitoly z penologie.\$* Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010

MÜHLPACHR, P. *\$Sociální práce.\$* Brno: Masarykova univerzita, 2004

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *\$Psychologie v právu.\$* Praha: C. H. Beck, 1997

SOCHŮREK, J. *\$Úvod do penologie.\$* Liberec: Technická univerzita Liberec, 2007

VOŇKOVÁ, J., CHALUPOVÁ, J. *\$Sociální práce s pachateli.\$* Praha: Leges, 1992

#9 Probace a mediace

\$V této kapitole se dozvíte:\$ jaké jsou principy restorativní justice a jak je naplňuje Probační a mediační služba

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit, co je restorativní justice, objasnit rozdíl mezi restorativní a retributivní justicí, charakterizovat Probační a mediační službu

\$Klíčová slova kapitoly:\$ restorativní justice, probační a mediační služba, probace, mediace

#9.1 Probační a mediační služba jako součást restorativní justice

Restorativní neboli obnovující justice pohlíží na spáchaný trestný čin z jiného úhlu. Na rozdíl od klasického pojetí, kdy ve většině případů je pachatel dopaden policií, policie předá spis státnímu zástupci a ten následně soudu, který pachatele odsoudí, příp. zproští viny. Tento systém pak nenabízí mnoho prostoru věnovat se i potřebám poškozeného. Restorativní justice na věc, spáchaný trestný čin, pohlíží tak, že je naopak potřeba zaměřit se na ztráty a potřeby oběti, zahrnuje materiální i morální nápravu škody, jejím cílem je uvedení věcí do původního stavu a zároveň vedení pachatele k tomu, aby se nezbavoval odpovědnosti za skutek, který spáchal. Do tohoto procesu zapojuje i oběť trestného činu (Štern, Ouředníčková, Doubravová, 2010).

Probační a mediační služba usiluje o to, aby díky své činnosti dokázala přispět k ochraně společnosti před opakující trestnou činností a zároveň také k účinné podpoře i ochraně oběti trestné činnosti. Aby těchto cílů mohla docílit, byly stanoveny určité principy, které k tomu mají přispět a to:

Transparentnost – poskytuje všechny důležité informace jak soudům, Policii České republiky, tak státním zastupitelstvím o průběhu práce s klienty, stejně tak jako podává srozumitelné informace i poškozeným v trestním řízení, ale i samotnému pachateli.

Včasnost intervence – vyvíjí snahu dostat se do kontaktu jak s pachatelem, tak s obětí v co nejdřívějším stadiu trestního řízení.

Individualizace – v rámci činnosti Probační a mediační služby pracovníci přistupují jak k pachateli tak k poškozenému individuálně. Přihlíží k jejich potřebám i okolnostem jednotlivého případu.

Motivace – je důležitou součástí práce probačních a mediačních úředníků. Cílem tohoto principu je dokázat motivovat oběť k tomu, aby se aktivně podílela na možnostech a podmínkách svého odškodnění a zároveň motivovat pachatele k hledání nových zdrojů, které by mu mohly být nápomocny při změně jeho stávajícího života.

Vyváženost – pracovníci služby se snaží nalézt společné řešení případu s ohledem na zájmy a potřeby oběti a pachatele ve vyváženém vztahu k potřebám a zájmům společnosti (Doubravová, Ouředníčková, Štern, Urban a kol., 2001).

Probační a mediační služba byla zřízena 1.1.2001 zákonem č. 257/2000 Sb. Probačí se rozumí organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů. Mediací se rozumí mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediace se provádí jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného (Zákon č. 257/2000 Sb.).

K tomu, aby se v rámci trestního řízení do něj zapojila i Probační a mediační služba nemusí vždy vzniknout impuls pouze soudů, podněty k zahájení činnosti jak v rámci probace tak i mediace plynou také od policie, státních zastupitelství, ale i od poškozených, jejich obhájců, pachatele a jeho rodinných příslušníků. Činnost pracovníků Probační a mediační služby se tak stává ve vhodných případech nedílnou součástí trestního procesu ve smyslu restorativní justice.

Posláním Probační a mediační služby ČR je přispívat k naplňování trestní spravedlnosti, především vytvářením podmínek pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení. Je to zejména zajištění účinného výkonu alternativních trestů a nalezení účinné reakce na spáchaný trestný čin. Za tím účelem provádí PMS ČR probaci a mediaci a podílí se na řešení sporů mezi obviněnými a poškozenými a svými činnostmi usiluje o urovnání sociálních konfliktních stavů, obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením (Doubravová, Ouředníčková, Štern, Urban a kol., 2001).

Mezi základní cíle PMS ČR patří především:

Integrace pachatele, tedy snaha o začlenění pachatele do života společnosti bez dalšího porušování zákona. Směřuje pak k obnovení respektu pachatele k právnímu stavu společnosti, jeho uplatnění a seberealizaci.

Participace poškozeného, tedy úsilí o zapojení poškozeného do procesu vlastního odškodnění, o obnovení jeho pocitu bezpečí a důvěry ve spravedlnost.

Ochrana společnosti, tedy přispívání k ochraně společnosti účinným řešením konfliktů spojených s trestním řízením a realizací uložených trestů a opatření nespojených s odnětím svobody.

\$Shrnutí kapitoly\$ Restorativní justice se v České republice začala výrazněji rozvíjet po roce 1989, když byly intenzivněji zohledňovány potřeby obětí a poškozených. Na principech restorativní justice funguje Probační a mediační služba, která vznikla v roce 2001. Ta svými činnostmi participuje na ochraně společnosti, odškodnění obětí trestných činů i na zacházení s pachateli trestných činů.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$ Jaký je rozdíl mezi retributivní a restorativní justicí? Z jakých důvodů vznikla Probační a mediační služba? Jaké je její poslání?

\$Úkoly k textu:\$ V předcházejících kapitolách najdete pasáže, které se o Probační a mediační službě zmiňují, vysvětlete, v jakých souvislostech.

\$Citovaná a doporučená literatura\$

DOUBRAVOVÁ, D., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., ŠTERN, P., URBAN, L., a kol. *\$Příručka pro probaci a mediaci\$*. Praha: SPJ, 2001

ŠTERN, P., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., DOUBRAVOVÁ, D. *\$Probace a mediace:Možnosti řešení trestných činů\$*. Praha: Portál, 2010

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě

#10 Práce s pachateli v rámci probační a mediační služby

\$V této kapitole se dozvíte:\$ více o činnosti Probační a mediační služby

\$Po jejím prostudování byste měli být schopni:\$ vysvětlit konkrétní způsoby práce s pachateli, objasnit, jak se probace a mediace týká obviněných a odsouzených, charakterizovat vybrané probační činnosti

\$Klíčová slova kapitoly:\$ probační a mediační služba, probace, mediace, probační dohled, parole

#10.1 Postupy Probační a mediační služby

Probační a mediační služba vytváří předpoklady k projednání věci ve vhodných případech v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo k uložení a vykonání trestu nespojeným s odnětím svobody, anebo nahrazení vazby jiným opatřením. Za tím účelem poskytuje obviněnému odborné vedení a pomoc, sleduje a kontroluje jeho chování a spolupracuje s rodinným a sociálním prostředím, ve kterém žije a pracuje, s cílem, aby v budoucnu vedl řádný život.

Pak spočívá probační a mediační činnost podle zejména v obstarávání podkladů k osobě obviněného a jeho rodinnému i sociálnímu zázemí, ve vytváření podmínek pro rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání, nebo pro schválení narovnání, zejména projednání a uzavření dohody mezi obviněným a poškozeným o náhradě škody, nebo dohody o narovnání, případně podmínek pro další takové procesní postupy či tresty nespojené s odnětím svobody, ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy bylo rozhodnuto o nahrazení vazby probačním dohledem, ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy byl dohled uložen, ve sledování a kontrole obviněného v průběhu zkušební doby, v kontrole výkonu dalších trestů nespojených s odnětím svobody, včetně trestu obecně prospěšných prací, ve sledování výkonu ochranných opatření. Dále vykonávají úředníci a asistenti probační a mediační služby sledování a kontrolu chování odsouzeného v průběhu zkušební doby v případech, kdy bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody. Probační a mediační služba současně pomáhá při odstraňování následků trestného činu poškozeným a dalším osobám dotčeným trestným činem, zvláštní péči věnuje mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek. Podílí se také na prevenci trestné činnosti.

Probační a mediační služba provádí v rámci své působnosti úkony na pokyn orgánů činných v trestním řízení a ve vhodných případech v oblasti mediace i bez takového pokynu zejména z podnětu obviněného a poškozeného; v těchto případech o tom neprodleně informuje příslušný orgán činný v trestním řízení, který může rozhodnout, že věc se k mediaci nepředává a mediace proto dále prováděna nebude. V souvislosti s úkony probace a mediace je Probační a mediační služba oprávněna opatřovat informace a poznatky o osobě obviněného nebo o stanoviscích poškozeného významných pro rozhodnutí soudu či státního zástupce. Policejní orgán a státní zástupce vyrozumívá středisko o věcech vhodných k mediaci; zejména v trestních věcech mladistvých postupuje tak, aby mediace byla využita od počátku trestního stíhání nebo místo něj (Zákon č. 257/2000 Sb.).

Probační a mediační služba postupuje, je-li to účelné, v součinnosti s orgány sociálního zabezpečení, školami a školskými zařízeními, zdravotnickými zařízeními, s registrovanými církvemi a náboženskými společnostmi, zájmovými sdruženími občanů, nadacemi a dalšími institucemi sledujícími humanitární cíle a v případě potřeby tuto součinnost koordinuje z hlediska využití probace a mediace v trestním řízení a úzce spolupracuje s orgány, kterým přísluší podle zvláštního zákona výkon sociálně-právní ochrany dětí a poskytování dávek pomoci v hmotné nouzi občanům společensky nepřízpůsobeným. Je-li vedeno trestní řízení proti obviněnému ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody anebo je-li ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody spolupachatel anebo poškozený, postupuje Probační a mediační služba při výkonu své působnosti v součinnosti s Vězeňskou službou a justiční stráží České republiky. Jestliže je to třeba v souvislosti se zjištěním a projednáním jeho stanoviska k trestní věci nebo s přípravou podkladů pro rozhodnutí soudu nebo státního zástupce, Vězeňská služba umožní úředníkovi Probační a mediační služby návštěvu obviněného ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody. Je-li obviněný ve vazbě z důvodu uvedeného v § 67 odst. 1 písm. b) trestního řádu, může jej úředník Probační a mediační služby navštívit jen se souhlasem předsedy senátu nebo samosoudce a v přípravném řízení státního zástupce. Ostatní obviněné ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody může navštěvovat bez takového souhlasu (Zákon č. 257/2000 Sb.).

#10.2 Vybrané probační činnosti

\$Probační dohled\$: tímto rozumíme pravidelný osobní kontakt pachatele s probačním pracovníkem, při kterém je vytvářen a realizován probační plánu dohledu ve zkušební době a kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Účelem dohledu je pak sledování a kontrola chování pachatele, odborné vedení a pomoc pachateli s cílem zajistit, aby v budoucnu vedle řádný život. (Tesař, 2010)

\$Parole\$: Má-li odsouzený zájem o spolupráci s Probační a mediační službou, nejprve se obrátí na svého vychovatele, sociálního pracovníka nebo jiného odborného zaměstnance ve věznici, kde vykonává trest odnětí svobody. Ten mu pomůže s kontaktováním Probační a mediační služby. Odsouzený společně s probačním úředníkem a za spolupráce pracovníků věznice připravují podklady pro rozhodnutí soudu o žádosti o podmíněně propuštění. Probační úředník zde spolupracuje také s institucemi působícími mimo věznici (často se jedná o poskytovatele různých programů a služeb). Probační úředník zároveň provede analýzu možných rizik opětovného spáchání trestného činu a vzniku újmy ve vztahu k blízkým osobám, okolí či široké veřejnosti a vyjádří se k případným specifickým potřebám odsouzeného (např. k potřebě léčby závislosti, potřebě zvýšit pracovní dovednosti, potřebě vyřešit problém s bydlením po propuštění apod.). Na základě provedené analýzy se probační úředník vyjádří soudu, zda doporučuje či nedoporučuje propuštění odsouzeného, případně může soudu navrhnout stanovení některých podmínek podmíněného propuštění – uložení dohledu nad podmíněně propuštěným, uložení povinnosti absolvovat rekvalifikační program, uložení omezení v podobě zdržení se kontaktu s konkrétní osobou apod. V případě rozhodnutí o podmíněném propuštění odsouzeného s nařízením dohledu, provádí probační úředníci jednak kontrolu plnění podmínek zkušební doby podmíněného propuštění, ale také poskytují pomoc při řešení problémů souvisejících s návratem odsouzeného do života na svobodě.

\$Shrnutí kapitoly\$ Probační a mediační služba vytváří předpoklady k projednání věci ve vhodných případech v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo k uložení a výkonu trestu nespojeným s odnětím svobody, anebo nahrazení vazby jiným opatřením. Dále vykonávají úředníci a asistenti probační a mediační služby sledování a kontrolu chování odsouzeného v průběhu zkušební doby v případech, kdy bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody. Intenzivně se zabývá následky, které má spáchání trestné činnosti pro jeho oběti.

\$Příklad: \$Následující příklad z praxe je doslovně převzat z bakalářské práce studentky Adély Stodůlkové: Trestní opatření obecně prospěšných prací – ml. J. R., nar. 6.3.1993 (bezproblémová spolupráce)

Dne 19.11.2010 bylo středisko PMS ČR v Novém Jičíně pověřeno k výkonu probačních činností u ods. ml. J. R.

Tento dne 10.4.2010 ve večerních hodinách ve vzájemné součinnosti, v podnapilém stavu, spolu s J. M. kopnutím rozbili skleněnou výplň okna prodejny potravin a majiteli tímto způsobili škodu ve výši 736,- Kč. Poté v jednání pokračovali a na parkovišti J. M. utrlh levé zpětné zrcátko na vozidle tov. zn. Ford Focus a ke škodě majitelky tímto jednáním způsobili škodu 6.097,- Kč a následně povalili na zem dva plechové odpadkové kontejnery, přičemž došlo k poškrábání laku na levém nárazníku zde zaparkovaného vozidla tov. zn. Hyundai Sonata, čímž způsobili škodu ve výši nejméně 16.000,- Kč. Tímto uvedeným jednáním způsobili poškozeným celkovou škodu ve výši nejméně 22.000,- Kč. Obžalovaný J. R. byl odsouzen k úhrnnému trestnímu opatření obecně prospěšných prací ve výměře 50 hodin. Poté, co PMS ČR získalo k dispozici takové údaje jako: pravomocné rozhodnutí soudu o uložení trestního opatření OPP, opis rejstříku trestů, případně informace o stanovisku mladistvého k možnosti uložení trestního OPP nebo zpracovanou zprávu o osobních poměrech a další informace, byla ml. J. R. zaslána pozvánka k projednání výkonu trestního opatření obecně prospěšných prací.

Klient se dostavil řádně ve stanoveném termínu dne 27.12.2010 spolu se svým otcem. Na tomto pojednávání byla probrána trestná činnost, které se ml. J. R. dopustil v podnapilém stavu. Uvedl, že je mu celé záležitosti velice líto. Co se týče poškozených, ml. J. R. uvedl, že jsou již na splácení škody domluveni prostřednictvím splátkového kalendáře. Klient je studentem na středním odborném učilišti ve 2. ročníku. Ke svému zdravotnímu stavu uvedl, že je zcela zdravý a není si vědom žádných překážek, pro které by trestní opatření OPP nemohl vykonat. Dále bylo na této konzultaci zjištěno, že se jedná o první trestnou činnost mladistvého a že proti němu již žádné další trestní stíhání vedeno není. Ml. J. R. byl poučen o výkonu trestního opatření obecně prospěšných prací, zejména o jeho přeměně na trestní opatření odnětí svobody, nebude-li vést řádný život. Byl také upozorněn na to, že je povinen hlásit změny v kontaktních údajích a dále hlásit překážky, které by mu bránily ve výkonu trestního opatření OPP. Pracovat by mohl zejména o prázdninách, víkendech a po škole v odpoledních hodinách. Bylo dohodnuto, že klient sdělí místo nástupu výkonu trestního opatření OPP nejpozději do 28.12.2010.

\$Kontrolní otázky a úkoly: \$ Vyjmenujte základní činnosti Probační a mediační služby. Uveďte, které se vztahují k obviněným a které k odsouzeným. Kterým skupinám se probační úředníci věnují nejintenzivněji?

\$Úkoly k textu: \$ V uvedené literatuře najděte další probační a mediační činnosti a vypracujte jejich stručný přehled s uvedením, které cílové skupině pachatelů jsou nejčastěji věnovány. Promyslete si situaci, za které byste považovali za možné vyslovit doporučení pro odsouzeného, který žádá o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a další situaci, kdy je toto nemožné.

\$Citovaná a doporučená literatura\$

STODŮLKOVÁ A., *\$Probace, mediace a jejich využití při práci s mladistvými pachateli trestné činnosti\$*, bakalářská práce, Ostrava: Ostravská univerzita 2012

TESAŘ, Petr. *\$Probace a mediace: Možnosti řešení trestných činů\$*. Praha: Portál, 2010
Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě